

ĐURO SUDETA - PJESNIK SMRTI, ODANE MU PRATILJE

I.

Pjesnik Đuro Sudeta

Istinski pjesnik, patnik, putnik osamljenih staza, zagovornik i obožavatelj kućica u dolu, miljenik i discipulus smrti pred kojom strepi i vrlo često je prepoznaje u svome svakodnevju kao metrijalizirano Nešto, Nešto umom nedohvatno, što hoda, udara vratnicama, žubori našim žilama, zavlaci se u krošnje drveća, kašljuca u kišama, remeti spokojan san, oneraspoložuje, budi osjećaj straha, strepnje, melankolije, očaja i na svačemu što dotakne ostavlja svoj zlokobni biljeg ("...U pomrčini sjen se crnih kola kreće...", "Stojim naslonjen, na drvenoj ogradi perona / i čekam signal (možda poslje d n j i ?!)", "(...) ima dana kad osjetim jasno: da ću / - / naskoro u m r i j e t i !"), zaljubljenik i obožavatelj prirode njenih treperavih boja, njiva pod snopovima žita, noći koje mirišu sijenom, ptica koje ga pozivaju da ode u šumu, slavitelj svekolike veličanstvenosti te prirode koja (tako mu se barem čini) pobolijeva kao i on sam ("...novembar kašljuca u granju...", "(...) Kiše plaču, i padaju i plaču, / i umire u žljebovima iza kuće, / suhim dugim prstima izvijaju / tužne

uzdahe i poglede / i mutnu, neobjašnjenu bol.", "(...) Negdje za kućom / hropio vjetar, pseta su vijala(...)", "(...) Dok mrak se spušta pokiso / na put i potok samotani, / vrh šume mjesec umire / u oblacima zamotan(...)", "Na blanom putu nema traga dana, / bolesna večer preko grana šuti, / i lišće pada i ko ludo žuti / s ogoljelih, žalosnih platana"), pomni motritelj svake, i najmanje promjene u travkama, na nebu, u ptičjim gnijezdima; slikar u n u t r a š n j e g krajobrazu, k r a j o l i k a d u š e koju često spominje, a pod kojom se podrazumijeva s u m m a s u m m a r u m, srčika čovjekova, ono najljepše i najvrednije što jedan čovjek ima u sebi ("od umora

dnevnog trudne su duše", "mene će duša boljeti", "moja duša mala ima sedam rana", "...tajni horizont moje duše", "Tu sam - sâm ja: / srce - moj bratac / i sestra mala duša...", "(...)Zaboli me duša, ja ne znam čega, / i duša mi krikne u bolu"), osoba koja, eto, ima takvu ljudsku i poetsku ispravu zove se - Đuro SUDETA.

Rođen je u petak, 10. travnja 1903. u Staroj Ploščici blizu Bjelovara, u kraju koji običavamo nazivati Moslavinom, a ona je pak grozdonosna i žitonosna, dijelom ravna i pitoma kao dlan dječje ruke, dijelom gorovita, puna usjeka, vododerina, vjetrobrisina i planinskih oštrica. Kad se Đuro (Đuka) rodio - navodi nam njegov brat Mato 1927. godine u "Hrvatskoj prosvjeti" - padala je kiša. Roditelji su mu htjeli dati ime Franjo, ali djeca su bila za to da se zove Juraj, pa je to ime i prevladalo. Osnovnu školu završava u svom selu, a potom se upisuje u zagrebačku donjogradsku gimnaziju one iste godine kad je započeo prvi svjetski rat. Življaše ponajviše od milostinje, jer bijaše siromašan, pa su slaba ishrana i stanovanje u vlažnim i hladnim suterenskim stanovima, urođena neotpornost i krhkost organizma učinili svoje. Pred kraj rata, u četvrtom razredu gimnazije, prvi je put ispljunuo krv. U isto vrijeme napisao je i svoje prve stihove. Poslije male mature nastavlja školovanje u Učiteljskoj školi u Zagrebu (gdje je neko vrijeme bio đak hrvatskoga pjesnika Vladimira NAZORA), a 1919. je u "Luči" SUDETA objavio svoju prvu pjesmu "Suton" (njegova posljednja zbirka pjesama koju je pripremio za tisak za života, ugledala ali je svjetlo dana tek dvije godine poslije smrti, 1929., zove se "SUTONI", jer sutoni, sumračja, smiraji dana, sunčevi zalasci, nokturnalni ugođaji, polumrak, grobljanski ugođaji sa zapaljenim svijjećama, sumaglice, tišine noćnih tmica i tmuša - teme su kojima se često i rado bavio, kojima bijaše opsjednut, u kojima je nalazio najviše impulsa za svoje poetske teksture i promišljaje, za svoja gusta, ali neizrecivim bolom prožeta tkiva).

Kao maturant Učiteljske škole doživio je svoj prvi jači udarac: njegovo krhko tijelo ("(...) Čudit ću se da sam nekad bio / i da sam ovo u raspadu tijelo / sačuvat htio") nije odoljelo. Za vrijeme nastave, u razredu, navalila mu je krv i tada - prvi put u životu - odlazi u bolnicu. Maturirao je 1922. i prvo učiteljsko mjesto - na koje je čekao pola godine - dobio je u proljeće 1923. godine u Virju.

Čini se da ga je virovska sredina dobro prihvatila, jer tu 1924. izdaje svoju prvu zbirku pjesama "Osamljenim stazama", koju je sam slagao i otiskao na malom stroju (Naklada knjižare "Herma", Knjižgotiskara Stjepan Bartol i drug, Virje). Zbirka je posvećena Mirku KAPIĆU, prebendaru prvostolne crkve zagrebačke, a predgovor joj je napisao dr. Mate UJEVIĆ, uvaženi autoritet hrvatskog javnog života. Za književne "fajnsmekere", osobe profinjena ukusa iznosimo ovdje još jedan vrlo važan podatak. Đuro (Đuka) SUDETA pripremio je još 1923. godine zbirku pjesama pod naslovom "Lirika". Zbirka je pisana (kaligrafirana) pjesnikovom rukom osobno. Ona je m e m e n t o (In memoriam milostivoj gospođi Štefaniji PALMOVIĆ) i znak pažnje i zahvalnosti njezinu mužu dru Leu PALMOVIĆU koji ga je liječio, vodio brigu o njemu, a zbirka je ilustrirana SUDETINIM crtežima (skicama, krokijima) u tušu, jer - eto! - pjesnik je i slikao, oslikavao pisma prijateljima, svoje bilježnice u koje je pisao pjesme, no radio je i akvarele. "Lirika" sadrži ove pjesme: "Majci", "Carmina vespertina" (I-V), "Erotika" (Mariji L., I, II), "Na balu", "U crnini" (I, II), "Časkanja" (Juli, A-dur), "Dolazak proljeća", "oči", "Sinoc", "Što će meni!" Književni kritičari i povjesničari književne umjetnosti (Saša VEREŠ, K. MLAČ, dr. Mate UJEVIĆ) koji su se temeljitije bavili životom i djelom Đure SUDETE navode, da je pjesnik čak i prije rukopisa "Lirika" (ali iste, 1923. godine) priredio još jedan s posvetom "Mojemu bratu". Taj rukopis ima 10 crteža i sadrži pjesme iz "Lirike" ("Carmina vespertina", "Erotika", "U crnini", "Juli" (A-dur) i "Sinoc") te još dvije ("Kada", kojoj prvi stih glasi "Kada je mala markizica") te "Raširih" (koju je UJEVIĆ objavio pod naslovom "Raširih ruke"). Manuskript ima 24 stranice (školska bilježnica formata 17x21

cm.). Rukopis "LIRIKA" objavljen je o 50. obljetnici pjesnikove smrti kao fototipsko izdanje autografa iz 1923. u 333 numerirana primjerka, a izdala ga je "Kršćanska sadašnjost" (za izdavača: dr. Vjekoslav BAJSIĆ, popratne bio-bibliografske bilješke K. MLAČ), tisak Sveučilišna naklada "LIBER", Zagreb, 1977.

U Virju je SUDETA razvio veliku aktivnost, uređivao je lokalni humoristički list "Čuča", pisao feljtone i pripovijetke, pa je tu nastala i pripovijetka "Mor", za koju se kaže da je "fantastična"¹, prikupljao je građu za roman iz učiteljskog života, $\frac{A}{2} \sqrt{3}$ koji nije stigao napisati. Bolest njegova stalno tinja i dozrijeva u njemu, pa mu se zdravstveno stanje pogoršava. Stoga je od srpnja 1925. do travnja 1926. na liječenju (Sanatorij Topolšica kod Celja), gdje je upoznao studenticu agronomije iz Pančeva, Katarinu KRISTIĆ. Nju spominje u nekoliko njoj posvećenih pjesama (Katarina u pjesmi "Ruke", Katjoščica u "Priči"). Iz Topolšice prelazi u Zakladnu bolnicu u Zagrebu, u kojoj je operiran na plućima 30. travnja 1926. godine, no operacija nije uspjela pa potkraj svibnja napušta bolnicu.² Iz nje vraća se u Virje, u Križevcima polaže praktični učiteljski ispit i svoje posljednje ferije provodi u rodnome selu, Staroj Ploščici. Na početku školske godine opet je u Virju. 15. siječnja 1927. godine legao je u krevet iz kojega više nikada nije ustao.

Njegova bolest, tada neizlječiva tuberkuloza, iscrpila je njegov organizam do kraja pa od 24. veljače leži u Koprivničkoj bolnici, više na liječničkoj njezi, nego na liječenju, gdje se njegov život zauvijek ugasio točno na godišnjicu neuspjele operacije, 30. travnja 1927. u 8 sati ujutro. U tiskari se upravo obavljala korektura njegove pjesme "U crnini" (četiri soneta), a izašla je na dan njegove smrti u listu "Domaće ognjište". Pa iako je SUDETA u gotovo svim svojim pjesmama slutio svoj kraj, i premda je u mnogim poetskim teksturama profetski nagovijestao svoj odlazak (priželjkujući ipak u najskrovitijoj dubini svojega bića, svoje tanahne duše da ode u Davos, poznato lječilište za plućne bolesnike u Švicarskoj, kao što je to - uostalom - i njegovoj (Čitaj: Morovoj) neuslišanoj ljubavi Šu bilo preporučeno), u toj pjesmi taj je nagovještaj izrečen jače i uvjerljivije nego igdje: Tišina mraka pada preko tijela!

Iako je SUDETA znao da svoju smrt vuče sa sobom kao preteško breme kojega se nikako nije mogao otarasiti za svojega kratkog života, iako je upravo vizionarski znao naslutiti sva staništa u kojima smrt se vrijesi i mrijesti, ipak nije mogao pretpostaviti da će njegovi stihovi (prva tercina u četvrtom sonetu):

Samo bolesnik ne miče se. Nijemo
dozvanja tuga jutra po svojoj sobi -
na stvari pada mračak tihe kobi

dospjeti do prvih čitatelja tek onda kad on više ne bude doživljavao ovaj svijet, kad više ne bude priželjkivao sunca "u mraku vlažne tamnice mračne, / okovan lancima vječnog bola", kad se više ne bude mogao diviti danu, jer "ima dana kad je sve tako poznato i blago / da ne mogu više ni mrziti ni kletiti", kad više ne bude mogao osluškiavati ptice u krošnjama jer "male su ptice zaboravile šta su. / One su mislile da su igračke zlatne" niti će trebati bolno stenjati osluškujući kako tupa bol razdire njegovo tkivo, zadavajući mu jedanko zle udarce iz dana u dan, iz noći u noć, iz časa u čas.

II.

O Đuri SUDETI, pjesniku i čovjeku, malo se zna, jer o njegovu stvaralaštvu nije se ni dosta pisalo, niti su njegova djela dovoljno znanstveno-kritički valorizirana, analizirana, popularizir-

ana. Po broju prodanih primjeraka njegovih zbirki, a naročito po kratkom roku u kojemu su izdanja njegovih djela jednostavno planula, moglo bi se zaključiti da on ima svoju čitalačku publiku, svoj krug obožavatelja, konzumenata svoje rezignirajuće pa i deprimirajuće, ali odveć humane poetske misli. Nije mu još uvijek određeno mjesto koje mu u hrvatskoj literaturi (s obzirom na doseg koji je - pišući i bolujući - postigao kao i s obzirom na doprinos koji je dao hrvatskoj kulturi i umjetnosti) pripada. Zašto? Da bismo našli odgovor na to pitanje, treba uzeti u obzir mnoge činjenice koje mu baš nimalo ne idu u prilog. Svoj kratki životni vijek (1903-1927.) proveo je na rubu života, marginalno, tinjajući i lebdeći između dva kontrapunkta - SVIJETLA i TAME, EROSA i THANATOSA, hamletovskoga "BITI ILI NE BITI"⁴. Podrijetlom sa sela, stanujući (zacijelo) na rubu grada (da bude jeftinije!), bez krepke mogućnosti da se za vrijeme svojega školovanja opusti, da se kreće u krugovima, gdje se okupljaju književnici i drugi umjetnici koji bi ga mogli uvesti u hram umjetnosti na velika vrata, potom njegova bolest - tuberkuloza, koju je zaradio već u školskim klupama - koja ga permanentno muči, kinji i kopka i oduzima mu potrebnu energiju, personalni dinamizam, životnu vedrinu i neophodnu ambicioznost, nasrtljivost toliko potrebnu za osobni probitak, za prosperitet u svijetu miljenika muza; pretjerana - urođena i prirodjena - skromnost ("Ja nikad nisam htio život bura..."), djetinja čednost, čestitost i poštenje kojima su ga snabdjeli roditelji svojom strogom seoskom edukacijom (naročito važnu ulogu odigrala je u njegovu životu majka Marija, kojoj se obraća u mnogim pjesmama toplo, sinovljevski odano: "Dok sve se oko mene ruši - Ti si tek jedina nada: / Znadem / Ti me tek prezreti nećeš, / Marijo, / majko moja!")⁵, službovanje u provinciji što je u doba kad je pjesnik živio i djelovao bilo ravno jednome egzodusu u bespućima Ovidijeve Dacije, starodrevnom helenskom o s t r a c i z m u, ili DRŽIĆEVU desetogodišnjem progonstvu iz rodne mu i voljene Raguze. Stvarao je SUDETA u takozvanoj "m a l o j s r e d i n i", bez mogućnosti da valjano i ažurno prati književne časopise, da osluškuje i akceptira književna strujanja u metropoli i Europi, da se dočepa mudroslovnih knjiga velikana svjetske poezije i proze, kritike i esejistike, da fundamentalno produbi i prostudira umjetnost stare Helate i Rima, kao i da akceptira elemente i zakonitosti (prozodija, stilistika, književne forme) bez kojih a r s p o e t i c a ne može funkcionirati. Đuro SUDETA je veliki talent, umnik i pasionirani znatiželjnik pa mu je to pomoglo da stvori značajna pjesnička ostvarenja. I koliko god mu je ta "mala sredina", ta providna idila s borovima koji šume, taj pastoralno-operetni milieu mogao imponirati s obzirom na to da je i sam podrijetlom sa sela pa su mnoge pjesme njegove ambijentirane u ruralne okvire, ispunjene rekvizitarijem koji sav diše i odiše selom, rustikalnom koloraturom, šumama što se kupaju u slapovima Sunca (koje je za nj s i g n u m, očitovanje samoga Svevišnjega), jablanovima koji šumore sumorno, žitima koja se spremaju "krišom da do jutra dozore", toplim gnijezdima u kojima pati "ptić samotan", vinogradom koji "u tihoj magli šuti", kućicama u dolu (a to bi već mogao biti njegov domicilarni ravničarsko-montanski krajobraz rodne mu Moslavine, kraja "pucketaša", "kalavrške", "coprnice", "poljke", "suhoga mosta", "kozatuaša" i "prebranih rubača", krajolik koji je upio u se s majčinim mlijekom, u kojemu je - kad bio je "ono dobro dijete" slušao, kako su u večeri kasne, "kad s majkom je molio kraj kamina" s violina "jecali akordi ljubavi i sjeće"), ipak je ta "mala sredina" za njega značila istovremeno i klopku, budući da se u njoj sliježu i jate učmali i jalovi profili, karijeristi najgore i najniže vrste, mediokriteti i probisvijeti, polufabrikati i nazoviintelektualna sirovina, moralni i duhovni golači, duhovni ubogari, intriganti i denuncijanti, smutljivci i konvertiti, o čemu i sam daje znati u pismima kojima se javlja prijateljima, pouzdanicima svojega života i poezije.⁶

SUDETA objavljuje svoje pjesme u perifernim časopisima i publikacijama (do kojih službena, nazovimo je uvjetno, e l i t n a kritika iz metropola nije davala niti danas daje ni tri prebijena groša). Njegovi zburadi i nadobudni kritičari pripisivali su mu pretjeranu religioznost

ako ne i fanatizam (iako ona - kad je sasvim nazočna i evidentna - pravoj i istinskoj poeziji, poeziji trenutnog duševno stanja (raspoloženja), refleksivnog bljeska, emocionalne refrakcije i subjektivne ekspresije, dakle takvoj poeziji kakvu je njegovao SUDETA, ne može baš ništa ni oduzeti ni dati, ona joj ne može ni koristiti ni škoditi, jer to su dvije zasebne discipline čovjekova uvjerenja i djelovanja)⁷.

Naš pjesnik stvara u poraću, u vrijeme kad KRLEŽA i CESAREC zahtijevaju od literature da bude društveno angažirana, dinamična i nadasve korisna u razbistravanju pojmova i odnosa u društvenom mehanizmu, da liječi i secira bolesno društveno tkivo, da pronalazi maligne tumore i njegove metastaze, da skida skramu i mreću lažnoga sjaja s proklamiranih floskula i postulata na kojima je sagrađena karađorđevićevska hegemonističko-žandarmerijska Kraljevina SHS (1923. godine potpisao je KRLEŽA u Koprivnici dva značajna ugovora s Vinkom VOŠIČKIM o izdavanju "KNJIŽEVNE REPUBLIKE" i svojih sabranih djela, ali su ovdje izašle samo KRLEŽINE "Pjesme I", drama "Vučjak" i "Novele", CESARČEV roman "Zlatni mladić" i "Careva kraljevina" te 12 brojeva "Književne republike").

III.

Literarne teksture, kakve je stvarao na smrt bolestan čovjek, koji živ bijaše negdje na razmeđu između zaigranog djeteta koje se iskreno i čisto, s mnogo životne vedrine i zaigranosti raduje životu, ljepoti krajolika, djeteta koje burno mašta, tone u reminiscencije, čudi se žarkim bojama u krošnjama, i mladoga starca, koji u svome istrošenom organizmu čuti sve nevolje ovoga života i predmnijeva svoju agoniju, hrapac i kraj, mali seoski učitelj u maloj seoskoj sredini (u kojoj se više spletkari i podvaljuje, smjera pakost i psina nego što se misli na kulturu, prosvjetu, umjetnost i opći gospodarski prosperitet hrvatskoga naroda, stranački podmeće, šikanira i denuncira)⁸, književnost skroz naskroz subjektivno obojena, k tome svemu pesimistično intonirana, melankolična i puna rezignacije, crne sluzi i grča, gdjekad puna gospodarstvene mirnoće i opuštenosti, asketskog mirenja sa sudbinom kakva ona bila da bila (a drugačija nije ni mogla biti, jer je nastajala u rijetkim sretnim i blistavim trenucima kad se pjesnik bolje osjećao, kad je - kao svoj osobni blagdan - mogao punim srcem doživjeti Sunce, Svjetlost, korespondirati s prirodom, a ne ležati u sanatorijima, prikovan za krevet i bolničke mirise poput Heinricha HEINEA koji govoraše za krevet da je u svojoj grobnici ("Matrazengruff").

Predgovore izdanjima njegovih pjesama nisu pisala najzvučnija i najrazvikanija imena tekuće hrvatske književne kritike, recenzenti i autoriteti kojih se riječ poštovala i cijenila. Lj. MARAKOVIĆ u svome pogovoru SUDETINA "MORA" iz 1930. navodi: "Pokojni je SUDETA iz lične čednosti, koja bijaše upravo bezgranična, za života uvijek tražio prijatelje koji će pisati uvode njegovim knjigama"⁹.

Prema navodima D. TADIJANOVIĆA Đuro SUDETA u kratkom je životnom razdoblju od osam "najstvaralačnijih" godina (računajući od prve objavljene pjesme 1919. do 1927.) napisao oko tri stotine pjesama i objavio dvije male zbirke ("OS", Virje, 1924.) i "Kućica u dolu" (Zagreb, 1926.)¹⁰. Pjesme koje su nađene u dvadesetak bilježnica, što je veći dio njegova stvarlaštva, objavljene su posmrtno. "Sutoni" (Zagreb, 1929.), "Pjesme I", "Pjesme II" (Zagreb, 1943.). Pripovijest "MOR" također je objavljena poslije njegove smrti¹¹.

Dopuštamo mogućnost da smo uspjeli pobrojati sve ono što je pjesnik napisao (iako po nekim redaktorskim bilješkama - kao primjerice uz "Sonet" od 27.7.1925., za koji se kaže da je iz nestale zbirke "Na dnu" - imamo naslutiti da se je dio njegovih pjesama pa i čega - možda

- još drugoga, mogao zagubiti, ili ih je pjesnik - u trenucima klonuća, očaja ili griznje savjesti da je tobožnjim opuštanjem i davanjem maha senzualnom lirizmu postao "černi grešnik" - mogao sâm uništiti. Valjalo bi, također, zaviriti i u časopise SUDETINA vremena, ne bi li se i tamo moglo još pronaći pjesama koje nigdje nisu evidentirane.

IV.

U književnosti, kao uostalom i u druge segmente umjetnosti (slikarstvo, kiparstvo, glazbu) najlakše se ulazi generacijski, grupno, korporativno. Jedna generacija pjesnika, prozaika, kritičara pa i vještih polemičara, koja ima u sebi kakve-takve kohezione snage, zajedničke interese koji se najvećma svode na probaj u prvi plan, grupacija koja ima međusobni kompatibilitet, srodne poglede i zajednički nazivnik, neko idejno ljepilo koje ih drži na okupu, razrađenu taktiku i strategiju djelovanja, svoje glasilo, kao i svoj c r e d o, umjetničku proklamaciju, okosnicu, osobinu, nukleus oko kojega će se vrtjeti njihova "nova umjetnost", a koju obično isfabricira idejni začetnik, duhovni otac (a ovo važi samo u onom slučaju ako je neki i z a m autohton, izrastao na određenom prostoru i u određenom temporalnom segmentu). Svaka generacija pak dovoljno je i mrska, i tašta pa i bahata, te za sebe mije da je sposobna prekrojiti svijet, izvrnuti čitavo čovječanstvo da dubi na glavi, okrenuti rijeke da teku od ušća prema izvoru, ali - reklo bi se u šali - nema ničega novog pod ovim zvijezdama. Tako, eto, nastaju nova strujanja, pokreti, književne škole, pravci, izmi. I traju tako dugo dok se ne potroše, izjalove i ne postanu samima sebi svrhom, dok se ne uruše u se. Ili dok ih ne potisne neka druga "stara novina", novi vjetar koji obično k nama - s manjim ili većim zakašnjenjem - pristiže sa zapada, dakle je zapadnjak.

SUDETA se nije uključio ni u kakva generacijska strujanja, nije bio nošen bujicom pomodarskoga generacijskoga laveža na Mjesec, niti je bio ponesen "friškim luftom" onih afficijelnih mjernika koji su umjetničke dosege mjerili menzurama kavansko-tudumaške strategije. Nije - onako krhak, tankočutan, osjetljiv kao mimoza i slabašan - ulijetao ni u polemičke parbe, verbalne terevenke i daviteljske procedure, da ispraznim kokodakanjem svrati pozornost na se, na svoje krhke peotske paradigme, na svoje vazice od kristala, na svoje cizelirane minijature nabijene lirskim elektricitetom, natopljene i prožete bolom koji nije gospodarstvena poza, hinjeni "weltschmerz", bahata čamotinja i spleen iz lektire, nego pravi ljudski grč, ako ne i dugogodišnja agonija.

Držao se SUDETA postrance od svih žestokih literarnih propuha i vjetrometina ("Što će meni vaše prstenje i draži, / I sva stara, drevna navorana svila, / I sve kuće vaše baroknoga stila, / Kad nemate mira, što mi duša traži.")¹², a ne da ga se pribrojiti ni u kakav krug, struju, pravac kojima je hrvatska književnost njegova vremena obilovala. Pripadao je sebi, svojoj bolesti, svojoj poeziji, nosio je svoj križ na leđima kako je najbolje znao i umio. Bijaše svoj i Božji, ali opet na sebi svojstven, specifičan način.

Iako, nominalno, SUDETA nije pribrojiv ni u jedan književni izam, ipak se u nekim pjesmama njegovim mogu dešifrirati frekvencije i kodovi ekspresionizma, koji u hrvatskoj literaturi nije uhvatio jačega maha ni pustio dubljega korijena, možda i stoga što je glavni reprezentant i zagovornik toga pravca - Antun Branko ŠIMIĆ - umro na pragu svojega života, pazeći da "ne prođe malen ispod zvijezda", kad je upravo žeađao zakoraknuti u svijet, običi sve vrutke kojima se znatiželja taži, dosanjati tajanstvene, zvjezdane zigure poezije. S osnovnim zasadama i karakteristikama ekspresionizma mogao se SUDETA upoznati preko slovenske književnosti, jer

tamo je taj pravac dominirao u književnoj umjetnosti između dva rata, imao je nešto drugačiju genezu jače se razmahao i čak razračvao u dvije struje - s o c i j a l n u i k a t o l i č k u.

Analizirajući pomno cjelokupni SUDETIIN pjesnički opus, dr. Dubravko JELČIĆ je zaključio: "(...) Kod SUDETE nalazimo neke od bitnih oznaka ekspresionizma kao književnog pokreta, i to ne samo u njegovim religioznim pjesmama. On teži produblivanju individualne etike kao sredstva za duhovni preporod čovjeka pojedinca i čovječanstva u cjelini, traži suštinu u čovjeku, a ne izvan njega, tumači čovjeka kao biće oslobođeno društvenih veza i uzdiguto u kozmičke odnose; pa i neki elementi religiozne mistike vidljivi su u dobrom dijelu njegovih pjesama. Ali ako ipak kažemo da SUDETA nije bio pripadnik ekspresionizma, onda taj zaključak izvodimo iz činjenice da njegovoj poeziji nedostaju svi vanjski znaci tog pravca: on izbjegava apstrakcije, stil mu nije zadihan, njegova metafora se ne ističe smionošću i izuzetnom originalnošću, a forma njegovih pjesama najčešće je tradicionalna.

Zato oni koji u poeziji traže više bizarnost i konstrukciju, a manje jednostavnost i istinu, oni koji su skloniji zamršenim rezultatima umovanja, nego priprostim prastarim, ali uvijek novim i uvijek aktualnim spoznajama srca, redovito zaobilaze SUDETIINU poeziju. Oni je najradije prešućuju, jer je ne mogu sasvim negirati. Doista: onima koji ne mogu osjetiti tugu bolesne mladosti, bol zbog čežnji koje su tako lako ostvarive, a ipak ostaju neostvarene, SUDETA će kao pjesnik zauvijek ostati dalek kao što im je bio dalek i u životu. Ljepota njegovih doživljaja ostat će zauvijek nedokučiva tajna onima koji se ne znaju djetinje začuditi nečim običnom, koji ne znaju zanijemiti pred škropotom tople ljetne kiše, pred bujnim krošnjama šuma, pred rascvalom granom jorgovana. Suptilost i svježinu njegovih stihova neće nikada osjetiti oni koji im prigovaraju radi sentimentalnosti. SUDETIINE su emocije virtuozno nijansirane, a sentimentalne su tek utoliko, ukoliko ih neizlječiva bolest i svakodnevna suočenja sa smrću učine pokatkad takvima (...)"¹³.

* * *

Iza drugoga poraća SUDETA nije dospijevao ni u čitanke, ni u školske programe, preglede, lektiru, ali ni u izdavačke planove, jer je čitava izdavačka, pedagoška, odgojno-obrazovna singularistička mašinerija, impregnirana ideološkim monopolom i agitpropovskim puritanizmom, krenula u potragu za piscima koji su politički ispravni, koji nisu ogriješili dušu udisanjem neispravnoga zapadnjačkoga (bolećivo-dekadentnoga) "luffa", koji nisu zatrovani ideološkom potašom ni virusom trulog zapadnjačkog civilizacijskog komuniciranja, jer Zapad je - eto! - na samrti, u smrtnome hropcu, a do sprovoda mu i nije tako daleko! Marljivi i pedantni konkvistadori novijega datuma krenuli su u "lov na vještice", u ocjenu i procjenu "intelektualne plazme", pa je kao rezultat toga ideološkoga logaritmiranja, kvadriranja i kubiranja dobiven pojam - "poštena inteligencija". Pod taj pojam dali su se podvesti i pisci koji propovijedaju optimizam, životnu radost, koji bijahu na "pravoj strani", koji zagovaraju zmijski svlak unutrašnjeg preobražaja, polet izgradnje, hedonistički dinamizam, obračun s reakcijom (u koju su trpali sve one koji se nisu u dovoljno kratkom vremenu znali prilagoditi umjetnosti i politici s transparentata). Jasno, u takvoj selekciji Đuro SUDETA nije imao nikakvih izgleda.

Bijaše on već biološki mrtav, a iza njega ostalo je samo njegovo djelo koje mu nije moglo ishoditi povoljnu legitimaciju, a na pripremljene pijedestale ubrzano su se penjali literarni skorojevići, pisci i pjesnici s provjerenim pedigreeom. Njega pak nisu ni kudili ni hvalili, nego jednostavno - što je još bolnije - zaobilazili, prešućivali. Već otprije spočitavana mu je religioznost i to ponajviše stoga, što se - ne mogavši podnijeti svoje neopisive bolove koji bijahu

(poradi slutnje svojega skorog nestanka) više psihičke nego fizičke naravi - utjecao Bogu predanim molitvama, ne imajući zapravo nikakav drugi oslonac u životu.

Za nas, ovdje i sada, Đuro SUDETA ostaje istinski pjesnik, patnik, čovjek koji je za svojega kratkog života - koji je trošio u dosluhu sa smrću - pružio i ostavio više, nego što je primio.

V.

Fantastična pripovijest "MOR" (jedna od verzija, jer prvopis je - kako doznajemo od njegova brata - sam pjesnik uništio, a razlog bijaše zacijelo taj što nije bio zadovoljan samom teksturom) nije ugledala svjetlo dana za pjesnikova života. Razloge za to trebamo tražiti u tome što je pjesnik i sam oklijevao, što je djelo "imalo biti definitivno izgladeno i priređeno za štampu" (Lj. MARAKOVIĆ), a što pjesnik nije dospio učiniti za života.

"MOR" dakle ide u red fantastičkih (nadrealističkih) pripovijedaka. U njoj se miješaju elementi objektivnoga realiteta, svakodnevlja, s elementima praiskonskoga mita, narodne legende pa i bajke, gatke (ono što Nijemci običavaju nazivati "die Märchenovelle", ali i "die Sage" = saga). Ona se grana u nekoliko slojeva: a) događaji s realnom podlogom (elementi mogućega), b) događaji, sile i likovi iz domene irealnoga, fantazmagoričnoga zaumnoga, sfere u kojoj ne vladaju spoznajni i dokučivi zakoni prirode i c) treći sloj je sediment poetski, taložina sublimirane poezije, poetski ekstrakt.

SLOJ A) sadrži događaje kakve možemo naći i u običnom životu, samo što su u umjetničkom djelu dati u malo zgusnutijem obliku. Ovamo spada život glavnoga junaka, Mora, i njegova oca (upravitelja na vlastelinovu imanju) u šumskoj kolibi, ekonomski "štrapac" u kojem žive i san o mogućem izbavljenju, očeva smrt i sahrana u šumi pored kolibe, neki doživljaji Mora (kupanje, ribarenje na Pločnici, natjecanje u ronjenju između njega i Arna, deskripcije patološke ljubomore Arna i Mora, isisavaje zmijskoga otrova kad je Šu - tobože - ugrizla otrovnica), ekspoatacija (sječa) šume, melioracioni i drugi sanacioni radovi na vlastelinovu imanju, Šu i opisi njezine bolesti (tuberkuloze), realno fazonirana figura Minjočke (putene millisnice i kavanske potepuše, koja je sušta suprotnost jednoj gotovo imaginarnoj i čistoj Šu, koju možemo identificirati s DANTEOVOM Beatrice ili PETRARKINOM Laurom), a dobro je portretiran i Arno (kartaš, pijandura, probisvijet i ženidbeni varalica, koji se raznim špekulacijama i trikovima nastoji dočepati vlastelinova bogatstva (pa hini veliku ljubav prema njegovoj kćerci Šu), ne bi li namirio svoje kartaške dugove od ranije), a realno - iako u svega nekoliko poteza - dat je i lik novoga upravitelja na imanju vlastelinovu, koji je ujedno skrivio da je Morov otac umro od tuđe, jer je dobio otkaz, pa ga je to smoždilo i dokrajčilo.

SLOJ B) registrira događaje, sile i likove koji nemaju svoju prisposobu u realnom svijetu. Sve to može se (ali ne mora) dogoditi u arealima sna, fantazije, u nedokučivim i snohvatnim prostorima zaumnoga, u kneževini gdje sve je košmar i vrućica, gdje sve drhti i sve se pričinja. Ništa se dakle u tim arealima zaumnice i nebuloze neda podvesti pod načela i zakonitosti koje gospodare prirodom, cijelim kozmosom. Neki bi htjeli da naziv za lik glavnoga junaka "Mor" izvedemo od imenice "mora" (Lj. Maraković), a "mora" je pak teško psihičko stanje košmara, apsolutnoga nereda emocija i percepcija, stanje komatozno, nesanica, muka, prevrtanje po krevetu, teško disanje, bujica ružnih i teških snova.

"Mora" je personifikacija irealnoga stvorenja nejasne predodžbe, podrijetla i oblića, a takvih je bića (uobrazilja, Himera, aveti, utvara) u riznici narodnoj na desetke ("mrakulja", "greben-baba", "glodan", "hena", "huta", "ved", "zved", "vrag", "đavol", "nečistak", "sičan", "ročđan", "bajuk", "baba-roga", "vila", "vilenjak", "divlja dekla", "divlja sveča", "krampus", "svarog", "zobokuza", "vukodlak", krvožder, krvolok, vampir, Drakula...).

Tko je doista Mor?! Je li to pjesnik sâm, njegova (skrivena) altera natura, pjesnička uobrazilja, imaginacija, poetska inauguracija (ustoličenje) siromašnoga i nesretno zaljubljenoga mladića koji je - djelomice - izvanzemaljskoga (mitskoga) podrijetla, a tu tajnu mu otkriva otac kad je smrtno bolestan, u vrućici: "(...) Mor, ti se toga ne sjećaš. Ti to ne znaš. Vidiš, meni su pripovijedali po selu, da si se rodio, (Bože, kako su ljudi čudni, zar ne?) i da si imao među prstima malu maramicu. Oni kažu, da to imaju djeca vukodlaka" ("Mor", str. 36).

A kad Mor počne mahnitati, osvećivati se za neispunjenu ljubav spram vlastelinove kćeri Šu, kao i zbog smrti svojega siromašnog oca kojega je neizmerno volio, kod ljudi se javlja pomisao da im sva ta zla ne čini ljudsko biće (odakle mu naime tolika nadnaravna snaga?!), već vukodlak (biće iz mita), a: "Puščano zrno ne probija njegove kože. Nego da je tko tako smion pa da mu se prikrađe za mlađaka mjeseca, kad spava u brlogu i da mu glogovim kolčićem pribode nogu o dječju maramicu poškrapanu psečjom krvi, tad bi morao umrijeti" ("Mor", str. 61).

Svi događaji (ubijanje i mrcvarenje pasa i stoke, bacanje otrova u bunar, rušenje drva, paljnje žita u stogovima, zatrpavanje kanala) prouzročeni su nepoznatom silom, neutvrđenim personalitetom, koji - po silini, žestini i učinkovitosti - nadilazi okvire mogućega, realnoga. Takvu žestinu, mahnitost i energiju može dakle posjedovati samo biće koje u sebi krije elemente mitskoga, dijaboličnoga, što će reći nadrealnoga, nečega što ne pripada ljudskoj vrsti nego se stani i mrijesti gdje i druga takva neprilična bića, nakaze i monstri.

Mor - pjesnikova imaginacija i ujedno projekcija, prijenos vlastitih ambicija i maštarija - sanjario je o tome da ide studirati medicinu (a medicinu baš zato da može liječiti, pomagati i spašavati ljude), no ta mu se želja izjalovila iz jednostavnog razloga što nema ekonomskih mogućnosti. U njegovoj osobnoj (dakako poetskoj) ispravi evidentirane su i neke osobine, moći i vještine kojima ne raspolažu obični smrtnici. On ima sposobnost da razgovara s drvećem, pticama, razumije govor cvijeća, u dosluhu je sa zvijerima, a raspolaže i vještinom metamorfoze, prerusavanja, te se i sâm premetne u - granu jorgovana. A "grana jorgovana" je pak openiti simbol za sve što je tajanstveno, lijepo i - vječno.

Mor je neobično marljiv, izdržljivi i uporan mladić, komunicira s pčelama, leptirima i bubama, osluškuje - baš kao i sâm SUDETA, šumorenje Pločnice, tajanstvene šumore u dubokim hrasticima, divi se bojama. suncu, druguje s pticama. Do ušiju je zaljubljen u Šu, kao i ona u njega, iako ni on ni ona nemaju kuraže da jedno drugome iznesu svoje emocije na vidjelo. Mor je svjestan još jedne činjenice: on potiskuje i krije svoju ljubav prema Šu, ne daje toj ljubavi maha ni oduška, jer zna da su između njega, siromašnog mladića, lijepog i pametnog doduše, ali ipak neoprostivo i neizlječivo siromašnog, i djevojčice Šu razlike neizmjerljive, mostovi nepremostivi, daljine neprilježive. Povezuje ih zajednička ljubav, a razdvaja razlika u statusu. I zato jer to sve zna, budući da zna da njegova ljubav nema nikakvih izgleda od bogatoga vlastelina, pretvara se u svoju vlastitu krajnost - mržnju, destrukciju, negaciju ljepote, prerusava se u podivljalu sirovu energiju, koja ruši sve pred sobom, pazeći ipak strogo na to da pakosti i čini zlo samo onima koji su njega zdrobili, zgnječili i uništili svojom bezobzirnošću.

Treći sediment (sloj c) koji je prepoznatljivu SUDETINU "Moru" je naslaga poetskoga glutaminata, a taj tanahni fluid, taj tajanstveni magični flogiston struji magistralsnom okosnicom "Mora" poput ljekovita sirupa, snaži tkivo, okrepljuje ga, hrani izdašnim sokovima, daje mu snagu čarolije, svjetluca u tkanju poput najskupocjenijega nakita. Reklo bi se metaforički, sve one tankočutne poetske opservacije, drhtaje, strepnje, nedoumice, snohvatna stanja ojačana i opustošene duše, sva ona klonuća i ekstaze iz njegovih c a n c o n i e r a ("Osamljenim stazama", "Kućice u dolu", "Lirika", "Sutoni", "Pjesme I, II", "Molitve")

nalazimo i u "Moru". Rasuto je to poetsko trunje i zrnje, to poetsko paperje i biserje poput zlačane zvjezdane prašine, insertirano i ugravirano u koloturje "Mora" poput kapljica kristalne rose u cvjetove na djetelištu pa na nekim mjestima (segmenti, pasusi, odjeljci) jedva razlikujemo da slijedimo kondenzirano (poetsko) tkanje, ritmički organiziranu prozu "Mora", a ne neku od njegovih ovdje nabrojanih zbirki pjesama.

Radnje u "Moru" u pravom (klasičnom) smislu te riječi i nema, premda se od početka do kraja ipak nešto z b i v a. To pak što se z b i v a, teče na dva kolosijeka. Jednim kolosijekom (koji je posvema imaginaran, spoznajno neuhvatljivi nedokučiv, snohvatan i zadan gustom, emocionalno poštropljenom metaforikom) struji, razvija se Morova ljubav prema djevojčici, vlastelinovoj kćerki Šu. Ta ljubav je istinska, čedna, platonska, gotovo biblijski čista.

Počinje slutnjom o postojanju voljenog bića ("Kad počne stizavati mračak za mračkom i bude ih puna soba i dvor i podvornica - sve do ribnjaka na kraju šume, dolazi mi obično ona i otvori prozor!..."), nagađanje prepoznavanjem tragova njezinih koraka, pravim susretima, dijalozima u kojima joj daje znati da nije sasvim običan čovjek, nego osoba koja zna razgovarati s drvećem, koja razumije govor buba i šumskih zvijeri, dapače se može i družiti s njima, a da mu one ne naude, osoba koja poznaje sve tajne šumske divljine, ribnjaka, Pločnice.

U drugom korpusu, koji je sasvim realan i moguć (a koji je s prvim prepleten, iziješan u neraskidivu organsku cjelinu) nalazimo događaje koji se mogu dogoditi svakome, svagdje i u svako vrijeme. Mor, Šu, a djelomično i Morov otac (upravitelj na vlastelinovu imanju) osobe su koje je pjesnik portretirao tako da su na rubu realnoga, osobe koje više sanjare, dive se, strepe, čude se, slute, pate, strahuju, drhte i potitravaju (dakle su pune emocionalnog naboja, vibracija, kontuzija i dušoloma). Nema u njima ni voljnih radnji, ni ambicija, ni smisla za praktičnu akciju kojom bi mijenjale svoj život i svijet, ni personalnog dinamizma, puštaju se i prepuštaju valovima života, zadovoljne svačime što im taj život donosi smatrajući da je to takva sudbina, Božja volja. Arno, Minjočka, novi upravitelj vlastelinov djelomično vlastelin - figure su iz realnosti, oslikane živim namazima. Oni su osobe od krvi i mesa, prepoznatljive u našem svakodnevlju otkako je svijeta i vijeka.

Iako u "Moru" radnje nema, ipak se može uočiti neka krhka f a b u l a, premda je sasvim evidentno da pjesnik više polaže na oslikavanje "unutrašnjeg pejzaža", "krajolika duše" svojih likova, a manje na samo fabuliranje, dinamizam vanjskih događaja, dramatiku, zaplete, bučne i burne konfrontacije. Ako se pak likovi i sukobljuju, sukobljuju se samo zato što su po svojoj prirodi i težnjama različiti, raznorodni.

Da bi pak "Mor" djelovao kao čvrsti organizam, da bi imao svoju unutrašnju i vanjsku dušu, svoj unutrašnji hod, dinamiku i ritam, stukturiran je gotovo matematičkom preciznošću. Razdijelio ga je pjesnik na velika poglavlja (makro-struktura), a velika poglavlja koja imaju naslove, distribuirana su u odjeljke označene rimskim brojevima (mikro-struktura). Nazivi poglavlja su: I. GRANA JORGOVANA (mikro-kapiteli numerirani od I-IV.), II. PRIČA (VII-XII.), III. OTAJNE SLUTNJE (XIII-XV.), IV. FINALE (XVI.). Svako veliko poglavlje počinje poetskom ekspozičijom, u kojoj je oslikana priroda, ambijent i koloratura u kojoj se kreću protagonisti, njihova duševna stanja, promišljanja, naumi - dvojbe, nadanja, strahovanja, zle slutnje, stanja jakog afekta, rezignacije, komatozne vrućice, sladostrasnog uživanja u vlastitoj patnji.

Fundamentalna nit nekih poglavlja pregrađena je u još manje pododjeljke i to jednom ili trima šestokrakim zvjezdicama, što je također jedna od poetskih, lirskih finesa artistske radionice. U "Moru" pjesnik, suptilni lirik, zavjerenik sumračnih atmosfera, noći i surove divljine, zagovornik djevičanske prirode, apologet hranjivih tišina na šumskim čistinama i prosjekama, pomni motritelj kapelica, zvonika i njiva pod snopljem nadvladao je proznoga pisca. Jer, Saša

VEREŠ je - analizirajući pomno SUDETINO stvaralaštvo - došao do zaključka: "(...) Teško je reći kako bi izgledao Sudetin prozni opus da je bilo više vremena, a manje nervoze i groznice, da pisac nije toliko rastrzan između onog što želi i neumitnosti; ne može se sve reći, sve izbrusiti, odvagati, zaokružiti. "Zasjenjeni dani", roman tek započet, novela "Tuga" (već u podnaslovu piše nedovršeno!), novele "Kraljevka", "Rađanje čovjeka", "Narodni mučenik", pripovijest "Semin Stanković: duša", nekoliko feljtona i humoreski, kozerija i pisma. Da nema "Mora", moglo bi se reći: Sudeta prozom ništa presudno ne dobiva i ništa veliko ne gubi" (S.V., str. 17)¹⁴.

Mnogi su se umovi, književni kritičari i povjesničari književnosti bavili "Morom", ne bi li proniknuli u njegove tajne, ne bi li djetetu pronašli ime, našli pravu etiketu kojom bi ga etiketirali, otkrili deklaraciju u kojoj bi pedantno pisalo kakva je to vrsta umjetnine. Njime su se - među ostalima - bavili: Gustav KRKLEC, Stjepan DEVČIĆ, Dubravko JELČIĆ, Vlatko PAVLETIĆ, Saša VEREŠ, Mate UJEVIĆ, Ivo KOZARČANIN, Ilija JAKOVLJEVIĆ.

Za jedne to je autobiografsko djelo, vlastita intimna povijest njegove beznande ljubavi, kronika vlastitih čuvstava i potkožnih senzacija ponešto zamaskirana poetskom fantastikom, irealnom iluminacijom, za druge "Mor" je himna prirodi, njenim djevičanskim izvorima, noćima koje "mirišu sijenom", ditiramb toplim malim kišama koje su mu bliske poput sestrice, lirika bez uobičajenog (formalnog) pjesničkog plašta (stihova), griznja i kazana za ogluhu i neposluh što smo izdali prirodu, za treće - "Mor" je poema inspirirana impulsima izvana, sa Zapada, E.T.A. Hoffmannom, Knutom Hamsunom. Za nas, pak, "Mor" je esencijalna konfrontacija dvaju oprečnih (konfrontiranih) svjetova. Na jednoj strani egzistira svijet lijepih duhova, tihih patničkih golubinih duša, galerija patnika i mučenika vlastita uvjerenja, pobornika ljudske dobrote, čistoće, poštenja i općenito svih moralnih, etičkih zasada i vauera, žrtava tvrdoglavog istrajavanja na pozicijama etike i pravednosti, na drugoj pak strani živi ešaloni krivokletnika, okrutnika, profitera, krvomutnika i podvaljivača, računčija, špekulanata, varalica, farizeja i kameleona sa smiješkom na licu i krvavim bodežom u potaji, asasina spremnih na sve.

I dok se jedni dive šumama kao nečem veličanstvenom, kao nenadmašivoj vrhunskoj predstavi za koju ne znamo tko ju je tako vješto i uspješno režirao, dok jedni razgovaraju s drvećem, pčelama, bubama i životinjama, jer razumiju takozvani "njemušti jezik" (a i taj je pojam izvučen iz kodeksa narodnih (pučkih) legendi (primjerice Mor, a i Šu želi da je ovaj nauči toj vještini), drugi te šume razaraju, režu, uništavaju i okljaščuju, ne nalazeći u njima nikakvih drugih vrijednosti ni ljepota, doli čistoga profita svoje drpikesaške logike. Ali svijet je tako čudno sročeni i sastavljen da u njemu uvijek ima dovoljno pravednika kao i onih drugih, a prevagu (i pobjedu) odnose ipak oni prvi.

Zato, ako počemo od pretpostavke da SUDETA svojim "Morom" pledira za očuvanje djevičanske prirode u kojoj je sve skladno i obiluje poezijom, da se svojski - ekološkim pjesničkim alarmom, pozivom na uzbunu - zalaže za to da se ne ozlijedi, ranjava, narušava božanski mir dubokih tisućgodišnjih hrastika, rijeka i jezera - lakše možemo sebi protumačiti lik Mora, koji - da bi mogao uspješno vladati bezobzirne vagabunde, beskrupulozne uništavatelje harmonije u prirodi, rušitelje divinalne ljepote šumskoga ambijenta, u kojemu se on osjeća kao "mali Bog" (ili "Pan sa sviralom", ako baš hoćete!), u kojemu se povremeno ili trajnije azilira srčuci čisti zrak, uživajući u očaravajućoj b e l l e z z i krajolika, u kojemu sanjari o svojoj, upravo najsvojije svojoj Šu - zadobiva osobine mitskoga, vanzemaljskoga bića, dijaboličnoga, vampirskoga monstruma, pomahnitala kolosa koji ruši i razara sve što dižu i grade nepoćudni mu došljaci, a da bi otjerao sve one koji su se ispriječili između njega i njegove ljubavi Šu, koji su ovamo pristigli poslom posvema sumnjivim i fatalnim ne samo po njega, njegova oca, Šu i vlastelina, nego i po šumu, kraj ljude cijeloga kraja. Oni su ovamo došli u zlu naumu da varaju, krađu, opsjenare, mute bistru vodu; da razaraju, prekrajaju i preinačuju ono što je priroda stvorila i

nataložila. Da sruše trajni monument, da posijeku šumu koja sva odzvanja i ječi voluminoznim tonovima, koja sva zrači i odiše božanstvenom tajnovitošću kao sakrament.

Mor može biti i frustrirano biće koje zapada u psihičku krizu, ako ne i ludilo, jer mu se ništa ne može ostvariti o čemu on sanjari, mašta, snatri, za čim djetinje čisto čezne i žudi, jer mu se ne može oživotvoriti san o "m a l o j s r e ć i" u oreolima sna, na ubikacijama koje su daleko od svijeta i ostalih ljudi, u kojima bi živjeli samo on, Šu, šumska zvjerina, travke, svijeće i drveće s kojim je i dijalog moguć, naročito za one koji raspolažu tom magičnom vještinom.

Morova ljubav ne doživljava svoju punu prirodnu konzumaciju tjelesnim kontaktom, sjedinjavanjem, već se odvija na relaciji razgovora, milovanja po kosi, držanja ruke u ruci. Sudeća nije sebi mogao dozvoliti taj luksuz da sruši mit o postojanju takva gotovo spiritualistički čistog magnetizma među ljudskim jedinkama kakav je oslikan u odnosima Mor-Šu, da razori legendu o postojanju trajne, vječne, zagrobne privlačnosti među individuama ovoga svijeta, "pobratimstvo lica u svemiru".

Ni u svojoj poeziji on ne ide suviše daleko, ostajući i u njoj šarmantno elokventan, pomalo gospodarstveno odmjeren, diskretan, senzualan pa i erotičan. "(...) No njegova erotika je diskretna, kako jedino i može biti kod sanjarski raspoloženog mladića, bolesnog od tuberkuloze (a ta bolest potencira čuvstvenost). Njegovi ljubavni motivi pokatkad odišu gorčinom, uvijek su puni čežnje za razorenom, nedostižnom tihom srećom, a nikad nisu izraz burnih erotskih potresa. Erotika u njemu nikada ne bukni, ali neprekidno tinja. Njegov je ideal - ljubav u samoći, u tišini, ljubav koja je sama sebi dovoljna, koja ne traži ništa do svijesti o svome postojanju, a stisak ruke u mraku najviše je što može dati."¹⁵

* * *

Mnogi su - baveći se SUDETINIM opusom - navodili razne pretpostavke o tome kako je nastao "Mor", nalazeći da "jedna nesretna ljubav dala mu je poticaj za fantastičnu pripovijest "Mor"¹⁶, a ta bi "nesretna ljubav" mogla biti K. Kristić. Ta ljubav nije samo nesretna, nego po pjesnika upravo fatalna, jer jednome svome prijatelju predstavlja Katarinu ("srce malo", "drago dijete", Katjoščica s posvete pjesmi "Priča" (o djetetu-snijegu), njoj su posvećene i antologijske "Ruke") ovako: "Pitaš me za Katjoščicu tko je to! To je jedna sušičava Srkinja iz Pančeva, studentica agronomije. Jedno vrlo drago dijete, u koje sam se zaljubio, ukoliko se kao sušičavac možeš zaljubiti u sušičavo djevojče".¹⁷

Želimo li definitivno razriješiti Gordijev čvor, riješiti zagonetku i sumirati svoja saznanja o "Moru" što smo stekli najprije površnim prelistavanjem, a potom temeljitim čitanjem (pod kojim podrazumijevamo i pravljenje bilješki, opaski na marginama djela te akscerpture), kao i proradom raznih pristupa, eseja, analiza, sugestija, izvoda i naznaka s indoktrinacijom, implikacijama ili bez njih, ostaje nam da sve to svrstamo u registar, da donesemo zaključne izvode.

Dovode tu lirsku pripovijest u rodbinsku vezu "zbog njene izražajne snage i srodnih štimunga" (D. JELČIĆ)¹⁸ s "Panom" Knuta HAMSUNA, premda je SUDETA u svojim pismima izričito naglašavao da je pročitao samo Hamsunovu "EVU", dok je Saša VEREŠ u raščlambama "Mora" išao nešto dalje, iako ne i do kraja.

On kaže: "Treba puno toga vidjeti u svijetu oko nas, treba se znati poistovjetiti sa čarolijama šume, noći, svitanja pa napisati ono što je SUDETA umio. To nije ni panteizam, ni anticipacija jezovitih pripovijesti, ni (Edgar Alan) POE, ni E.T.A. HOFFMANN, ni HAMSUN, već nešto osebujno, SUDETIN intimni književni pretinac, oslobođenje koje se izvodi pod najfantastičnijim krabuljama. Kao da se naslućuje iz podteksta: svijet nema remena za igre, tajne, male i velike

improvizacije, ništa ne shvaća od svih onih mirakula koje svakodnevno upriličuje priroda. I zato je Mor i prkos, i dosljednost i i mjera i dobar ukus... "Mor" je takvo djelo koje pruža mogućnost za nekoliko interpretacija, to je zahvalna građa da se progovori o fantastici, o intelektualnoj lucidnosti autora, o Sudetinu neprihvaćanju svih onih novosti koje dolaze kao plod poslovnosti i hladne kalkulacije, da se kaže nešto o otuđenosti modernog čovjeka, o potrebi povratka rusooovskim izvorima prirodne jednostavnosti i čistoće."¹⁹

Za nas, "Mor" je poetski ekspoze, egzemen i kušnja samoga pjesnika, ekskurzija u izmaštanu Arkadiju, "bijeg iz egipatskog ropstva" farizejštine, hipokrizije, stranačke zadrnosti i denuncijanstva, dobrovoljni egzil iz svakodnevne čamotinje i učmale kalkulantske logike u svijet spiritualne čistoće, legendarnog biblijskog mira kakav je evidentan samo u fantazmagoričnim oreolima sna, udomaćen u Obećanoj zemlji, zemlji Nedođimiji, u kojoj obitavaju ljudi časni, čestiti, čisti i strpljivi poput Joba.

"Mor" je pleidoire, u kojemu se pjesnik svim raspoloživim sredstvima zalaže za očuvanje "statusa quo" u dubokim stoljetnim šumama u kojima se čvorugavo granje spušta sve do zemlje, to je apologija kojom se pjesnik grčevito bori za čuvanje biljnih zajednica s cvijećem, mirnim vodama nad kojima prelijeću ptice i leptiri. Mor je njegov osobni nuncij, koji će protjerati sve zle sile iz imperija tih šuma ispunjenih ptičjim cvrkutom, koji će satrti sve demonske sile zla i mraka koje taj mir, tu blagodat i božanska obilja ugrožavaju, koje su brutalno nasrnule da sve to zgaze, zdrobe i razore. On je njegov David, koji s lakoćom dobiva bitku protiv svih merkantilno-profiterskih Golijata, poprimajući dimenzije svoje primarne naravi, naravi - vukodlaka.

Da bi se pak moglo proniknuti u sve komponente, artistske finese, matematički preciznu kompoziciju i koncepciju djela, dešifrirati sve vibracije i drhtaje, strujanja i rezonancije suptilnog poetskog fluida, djelo treba čitati dva, tri puta. Čitanjem "Mora", jednokratnim ili u više navrata, dobit će više osobe, koje su i same sklone sanjarenju, istinski ljubitelji poezije, velmože duha i srca, osobe s unutarnjim sagorijevanjem i pregorijevanjem, obožavatelji prirode i životinja, ptica, gnijezda i oblaka, a manje suhi sračunati subjekti skloni egzaktnoj premjeri, srebroljupci i škudoljupci, merkantilno-profiterske dušice, kramari, mešetari i pedantni kalkulanti.

Oni, koji u "Moru" dakle traže napetu radnju, dramatski zaplet s puno obrata i dinamike, neće ih naći. Oni, koji u "Moru" traže priručnik, lekcionar kako će se obogatiti i zgrnuti gomilu talira, neće ga naći. Oni pak, koji u "Moru" traže oduhovljenje produhovljenje, vlastiti preobražaj i renesansu čula, obremenjivanje entelehijom plemenitosti, koji žele opstati kao pobornici pravde i spiritualno čiste, platonske ljubavi koja se emanira i sva iscrpljuje u slutnji, korespondenciji putem cvijeća i drugog (vidljivog ili nevidljivog) znamenja, koja se sva oživotvoruje i očituje u intimivnim porukama, dodirima ruku, milovanjem po kosi, koja se sva namiruje spoznajom da neko drugo biće misli na nas, želi nas, voli, razumije, pati kao i mi, čezne i drhti, a sva ljepota i veličina te ljubavi, toga s v j e t l u c a n j a, uporavo se i sastoji u tome što je neostvariva i nedostižna, što nema ama baš nikakve šanse da se utaži, poništi i ugasi aktom tjelesnog povezivanja. Barem ne u onom običajenom građanskom smislu te riječi: da se kruni brakom, stapanjem, rađanjem potomaka.

Mor je miško biće, stvorenje kakvo susrećemo u narodnim bajkama, legendama dalekog Istoka, Japana, mitovima o začaranim kraljicama, kraljevićima koji posjeduju devet života, ali nije samo njegovo miško podirjetlo - narav vukodlaka - jedina prepreka do njegove božanstvene Šu. On je siromaško iz puka i predobro zna da kod vlastelina nema što tražiti niti se čemu nadati. To što je oboružan poštenjem, pun kreposti i vrlina i što iskreno i odano voli njegovu kćer ne daje mu nikakovo pravo na drsku odvažnost da obrlati Šu i da vlastelina stavi

pred gotovo čin. Osim toga, Šu je tuberanka (kao što je to i sam pjesnik), te prema tome ljubav - koliko god ona bila velika, iskrena i trajna - nema po prirodni stvari nikakve šanse da se oživotvori, producira i - reproducira.

Jezik, leksički glutaminat u kojemu je plasiran Sudetin "Mor" ne razlikuje se mnogo od jezika kojim su fazonirane njegove pjesme. "Mor" je naime ritmizirana poetska proza u najpozitivnijem smislu te riječi. Težište mu je na iznošenju raspoloženja, unutarnjih promišljanja, dubinskom cizeliranju o n u t a r j a likova. Pmono i pedantno gravira njihove nedoumice, dileme, zle slutnje, vizije, strahovanja, strepnje, drhtaje. Likovi su mu krhki, kao da su od porculana. Skloni sanjarenju, nagađanju, snohvatici. Neodlučni da pođu u akciju i da mijenjaju svoj život, izglađe ili otklone nespornosti i konflikte među sobom, prodube prijateljstva, objasne neobjašnjeno, unište zlo u korijenu. Uživaju u vlastitoj patnji koja je gdje kad toliko da nadilazi njihove fizičke snage, prelazi prag njihovih mogućnosti, koeficijent tolerancije.

Fantastično pak, koje nalazimo u "Moru", može imati svoj predložak u legendama, kojima se u vrijeme starinsko hranila razbukta pučka fantazija, pa je i samoga Sudetu moglo zapasti da sluša zanosno pripovijedanje umnih staraca i starica o vješticama, vukodlacima, začaranim i ukletim dvorcima, krhkim i bolećivim princezama, ljubavima između siromašnih dječaka ljepotana iz puka i bogatih vlastelinki. Došpuštamo i mogućnost da je pjesnik primio impulse i iz svoje lektire - čitajući Poea, Hamsuna, Dostojevskoga, A. G. Matoša, zanoseći se Šenoom, Kumičićem, Gjalskim i drugim piscima razdoblja romantizma. Spisateljima koji su svojim djelima oslikavali takve egzistencije koje su se kretale marginama života, koji su prezentirali takva duševna stanja, životne ambijente i milieue u kakvima se i sam Sudeta kretao i nalazio.

Dovoljno građe za "Mora" nataložilo se u njemu samome, dovoljno poniženja, fizičkih i psihičkih bolova doživio je u svom kratkom životu provodeći ga i trošeći u samotničkim poetskim patrolama po virovskoj okolici, groblju ili parku, ležanjem po bolničkim krevetima ili sjedeći za piscim stolom. U odnosu na ženski svijet prikupilo se u njemu dosta gorčine (kojoj daje oduška u nekim svojim trpkim i cinizmom natopljenim stihovima), već i radi toga što je i sam bio svjestan toga da ga bolest grize, razara i uništava, da su mu dani odbrojani pa zbog toga sve što planira, može planirati samo na "kratke staze" kao i da se ni za koga ne može (i ne smije) trajnije vezati, jer za njega ništa nije imalo perspektive.

I koliko god se mi trudili da pedanterijskim raščlambama pronađemo i bolećivu sentimentalnost, i izljeve gorkih klouća i resignacije, i kafkijanske kriptograme, i mračnu sluz poeovske provincijencije, i taložine evidentne kod slovenskih ili njemačkih ekspresionista, dah jednoga Ibsena, Strindberga, Hamsuna ili koga još drugoga, moramo ipak samima sebi priznati da je to djelo izraslo iz ovih naših ljubičastih brazdi, da mu se radnja odvila na našem tlu, da su šume o kojima pjeva Sudeta ove naše šume, a bolesti, pošljice i nedaće, kataklizme i pomori, osobne tragedije, intimne frakture, traume i politički svrab, pljačke, prijevare i pustošenja prikazani u "Moru" ovdašnji.

A SUDETA - pjesnik krhkih stanja duše, poet "Osamljenih staza", "Kučica u dolu", apologet sumračja i "Sutona", prijatelj kiša jesenskih koje kašljucaju u goluždravu granju, amicus mrakova koji se šuljaju dolinama i jarugama, vrte oko kuće i topkaju zloslutno i zlokobno, discipulus i miljenik smrti i neizdrživih bolova, koji su jedini pravi sadržaj njegova svakodnevlja - u "Moru" je nazočan na svakom koraku. Dapače, "Mor" je rekapitulacija njegova osobnog života, poetski iskaz i skrušena ispovijed, himna prirodni, panegirik jednoj velikoj (neostvorenoj) ljubavi, a ujedno i pjesnikov testament, ako je u poeziji uopće takvo nešto moguće. "Mor" je, eto, testament, u kojemu je pjesnik iznio na vidjelo sve ono najljepše što je baštinio, u sebi nosio i

pregorijevao: jaku moć imaginacije, smisao za poetsku gradnju fantastičnih građevina koje su znane samo u sferama transcendentalnoga, zaumnoga; smisao za racionalizaciju i ekonomizaciju stilskih sredstava i figura i njihovo odmjereno doziranje; ljubav prema prirodi, šumama, pticama, grmljavinama, gnijezdima i općinito krajobrazu (a Podravina, u kojoj je Sudeta jedino i službovao, ima doista poetski, arkadijski krajolik s jablanovima, bijelim putovima i njivama pod bremenom žitnoga snoplja, krajolik koji je Sudetu - ljepotom, bojama, raslinjem i zdanjima - mogao doista zanijeti, oduševiti); intenzivne emocije vlastite tragike u ljubavi (poetski oživotvorene relacijom MOR-ŠU), smisao za odmjereno i gospodstveno ubrizgivanje treperavih skupocjenih znaca poezije u guste prozne hodove tako da s magistralnim tkivom čine organsku cjelinu, božanstvenu harmoniju.

VI.

Da bismo lakše razumjeli opus Đure SUDETE, da bismo lakše razabrali što nam donosi i znači njegova poezija, kakve su joj odlike i poruke, potrebno ju je razglobiti, raščlaniti, odrediti joj strukturu, utvrditi stilske figure koje su u njoj evidentne, proanalizirati forme (paradigme, obrasce) kojima se suži, razvrstati je po motivsko-tematskim impulsima, naći joj sve vrline, ali isto tako i - nedostatke. Trezvena raščlamba, poštena valorizacija za svakog je pjesnika veći dobitak, nego li laskavo i himbeno rešućivanje slabih strana, zanosni hvalospjev koji nema uporišta u samome djelu.

U svojoj p o e t i c i, u svome poetskom sustavu, Sudeta je rabio takozvane čvrste, klasične forme: kiticu od četiri retka (iako to nije pravilo strogo provedeno u svim pjesmama) i rimu koja nije suviše raskošna. Pjesnik se zadovoljava ako mu se u strofi rimuju tek dva stiha od četiri. U mnogim pjesmama (osobito onima ranije dobi, koje nalazimo u "Lirici") često koristi opkoračenje (e n j a o m e n t) kako bi - pod svaku cijenu - dobio formalni oblik pjesme. U tom canconieru teško je prepoznati pravoga pjesnika, ponajviše zato što tu je sve odviše šturo, puno općih mjesta ("akordi ljubavi i sjete", "plaču (ga) vode česama i frula", "sav smisao nađoh usred oka tvoga", "sve porušene, razorene lađe"...), uštogljeno, "cifrasto", uštirkano i ukočeno, sračunato na jeffini efekt, bez dubinskoga zamaha i proživljenosti, što je ujedno znak da se Sudeta - stvarajući ovu poeziju - osjećao dobro, da mu podmukla bolest ne razdire tkivo i ne remeti san, i da s njom nema nekih većih problema.

Leksički materijal u kojem fazonira i modelira svoje pjesme napaljetkovan je iz lektire, ponešto barokno je kićen, šešurav, već čuven i znan, prepričan. Osim pjesama "Majci" i "Što će meni" jedva da bi se što drugo imalo spominjati. Već mala neobligatna promenade ovom pjesmaricom pribavit će dokaze za našu tvrdnju. Evo koje epitete nalazio u njoj: "dobro dijete", "večeri kasne", "molitva plava", "duša vedra", "dobra majka", "klonule snage"; "Izmorene, ispijene žene", "preispaćene, premorene vene", "mrtve zvijezde", "slatka, tajna, sveta noć", "porušene, razorene lađe", "kandila crna", "crne zastave", "blijede djevojke", "žuta lojanica", "sveti simbol", "bujna krošnja", "mladi jablanovi", "tajni veo", "duša pomlađena", "pogašene boje", "hladni dani moji", "magle grube", "večernje česme", "večernja himna zvona", "žuti, zlatni suncokreti", "strastvene čežnje", "povenule ruže", "mutne kiše", "jadne ptice", "bijela polja", "uveli bokori", "mračni zid", "modri zavoji rijeka", "gusti balzam", "kuće sumorne", "plave oči", "stara, drevna navorana svila", "mirisave kose", "blistave sale", "bosonogo veče"...

Pjesnik se ovdje još dječjački bezbrižno igra, titra, žonglira riječima, smatrajući ih običnim svjetlucavim igračkama. Služi se banalnim klišeima i vokabularom koji je za pravu poeziju zapravo zanemariv. Vrti se u krugu potrošenih tema, zaokupljen je kulama, magičnim

zdanjima, "crnim zastavama", "crnim kandilima", opsjednut "plačem ružmarina" i sporovodima, fatalizmom ponoći, duša mu je "pomlađena" (ali ne i zdrobljena). Žena za nj tu još nije stvorenje od krvi i mesa, koje voli, pretvara se, koketira, već općeniti simbol iz čitanke, iz neke imaginarne početnice života (Laura, Julija, Beatrice), stvorenje okruženo clownovima, napudranim kavalirima bez kapi krvi u žilama. Koliko je opušten, ležeran i nonsalantan, vidimo i po tome što nalazi vremena za "Časkanja", neobligatni flert ("Oči", "Na balu", "Erotika"). "Dolazak proljeća" odviše je kićen, općenito oslikan, bez inovacija u metaforici, građen potrošenim rekvizitarijem, epiteti su blijedi i anemični, a metafore jedva da su se makle od jeftine šlagereske poetike.

"Lirika" je za hrvatsku književnost samo književno-povijesni fakt, za našeg pjesnika pak ima tek značenje dokumenta. Ona je ljupka versifikatorska igrarija, iz koje je vidljivo da se pjesnik raduje životu, da ga gleda s one druge, manje ružne strane, da ga još nije spopala tragika patnika i mučenika. To je poetska vježbenica, u kojoj su naslagani precizno brušeni, gizdavi, fino cizelirani stihovi, repetitorij iz kojega će se postepeno (ali u vrlo kratkom vremenskom intervalu) razviti pravi pjesnik, a njegova će poezija rapidno postajati zrelijom, dubljom, zgusnutijom, istinskijom, slojevitijom, sažetijom i mudrijom. Ovo sve pak paraleleno sa spoznajom da će se njegov život vrlo brzo ugasiti i da su svi napori, grčevita borba i sve plemenite ambicije uzaludni. Kad je počeo naslućivati smrt, prepoznavati je u krošnjama i stvarima oko sebe, kad se počeo s njom suočavati okom u oko, njegova je poezija naglo zablislala poput kristala, zgusnula je, sublimirala, noseći u sebi magični dobljesak te smrti.

* * *

Iako je pjesmarica "Osamljenim stazama" odmaknuta od "Lirike" malim temporalnim rasponom od svega godinu dana, u njoj već prepoznajemo istinskog pjesnika, koji ima što reći, koji se zagrcuje od oduševljenja općim uskrnućem ("Blagoslov ljeta", "Ave Maria"). Sudeta je dobroano zakoraknuo u magiju poetske alkemije, vješt je spravljanju konciznih opojnih napitaka ("za crkvom potočić bunca / nabožne flažiolete" u "Nedjelji"), igra se neobligatno prebirući po tipkama prirode ("Notturmo", "Dolazak proljeća", "Proljeće", "Ljubav", "Preko mene", "Žuto veče"), premda i ovdje nalazimo poetskih paradigmi, koje su čista artificijelna iluminacija, vatromet prštavih riječi, parada monovalentnih epiteta, registar simplificiranih (površinskih) zaključaka i izvoda. "Ja molim Ti se..." zvuči prisno, domaćinski jednostavno. Iz nje zrači domicilarna privrženost domu i zavičaju, za koji ga vežu tople slike, živa sjećanja na bezbrižne djetinje dane, a faktura, u kojoj je ova pjesma sazdana, podsjeća svojom jednostavnošću iskaza, prpošnim ritmovima i leksičkom melosom na izvorne narodne popijevke, narodnu liriku moslavačkog mu zavičaja.

Ipak, ova nam zbirka signalizira još nešto, nešto kobno, nešto čega se pjesnik više nikada neće otarasiti. Njegova bolest ušla je u registar, zavukla mu se u svakodnevicu, u njegovo trajanje, i ona će od sada davati ritam i takt njegovu stvaranju, zaokupit će njegovu pažnju, biti mu glavnim motivom inspiracije. Pjesnik više i nema šanse da svijet promatra u nježnim pastelnim bojama, da uživa u površnim igrama, da osluškuje drhturenje lišća u krošnjama. Svijet za njega dobiva drugu, dodatnu dimenziju, dimenziju patnje, kojoj neće moći izmaknuti.

Takva sumorna stanja, nemir i razdražljivost bilježimo već u "Osamljenim stazama" ("Ja sam obolio teško, Marijo, majko" u "Pjesmi Mariji") te potom u "Sutonima" ("OS" od str. 29.) zagasiti flogiston, crna sluz toči se, cijedi iz nekolicine umjetina ("Utrni", "Moje noći", "Ja volim").

Ako u "Lirici" bilježimo uopćene i uobičajene frekvencije, fino brušene stihove lišene

životnosti, u "OS" već nailazimo na neuobičajene poredbe, svježiu metaforiku, koncizni pigment i poetsku tinkturu, kojom su obogaćeni i poškrupljeni mnogi stihovi, kitice pa i čitavi predlošci. Registar boja i epiteti postali s biraniji, rjeđe ili nikako čuveni, ritam razigran, temperatura poetskih sintagmi znatno povišena, a rime bogatije, kristalno čiste, minuciozne i precizne.

Zaključak: pjesnik je - dospijevajući u sve veću nevolju, krizu sa samim sobom - počeo u svojoj poeziji tražiti ne samo oduška, zgodu za dostranjivanje psihičkoga tonusa, nego i mogućnost duhovne aktualizacije bolešću skrhanog organizma. Poeziji mu otada - zacijelo - postaje i oslonac, i utjeha, mali eliksir, koji mu je - uz medikamente - pomogao da umjetno produži život, ali i da neizrecivo pati.

VII.

Ako smo "Osamljenim stazama" pronašli već dovoljno pjesama, koje mu mogu osigurati neku poziciju u rasporedu pjesničkih ešalona u hrvatskoj književnosti, zbirkom "Kućice u dolu"²⁰ SUDETA se suvereno ustoličio kao pjesnik kojega se ima respektirati.

Već po samim naslovima pjesama ("Misao na smrt", "Prolaznost", "Čežnje i bolestan mladić", "Bol", "Smirenje", "Pisma mojoj majci iz bolnice", "Mrak", "Puno ima tuge u mom srcu", "Suton" "Pred polazak", "Gase se svjetla", "Umorni dani") može se zaključiti da se SUDETA definitivno opredijelio, postao rapsod smrti, pjesnik očaja i beznađa ("Mene srce boli, mene duša boli, / ja ništa nemam što me ne bi bolilo, / komadić puta koga nije polilo / kraljevstvo suza, zaplakanih doli"), melankolije i mračnih koridora duše, slikar depresija i grča, agonija i vrućica, noćne strave, tajanstvenih kontura i silhueta, evidentičar košmara i halucinantnih uobrazilja, predani notarius smiraja, sumraka i pomoćnih štimunga koji osluškuje pažljivo što se zbiva s njim i oko njega ("Noć miriše sijenom. I zvijezdama sa svoda. / - Prođi preko prijelaza, dok mjesec ne prohoda / pa poslušaj, molim te kada sumrak dolazi: / tko to uvijek oko moje kuće prolazi!").

Vlada svojim postupcima i gospodari emocija, potpunoma svijestan u kakvoj se situaciji nalazi. "Sviđaju mi se bolesne, meke, zvučne riječi. Poluriječi - kao poluboje i polужivot. One koje su sjenke, sjene, titraji - vibracije tišine. Te mi se riječi sviđaju, jer su mi najbliže."²¹

"Kućice u dolu" - posljednji c a n c o n i e r e koji je izašao tiskom za pjesnikova života, ima tako naivan i jednostavan naslov, koji ni na što ne obavezuje. Čovjek bi pomislio da će u njoj naći poslagane slatke operetne sličice, uzveličanu pastoralu i panegirik idiličnoga života na što ne obavezuje. Čovjek bi pomislio da će u njoj naći poslagane slatke operetne sličice, uzveličanu pastoralu i panegirik idiličnoga života na selu, među rondelama cvijeća, vrbama i pijetlovima, koji najavljuju topla zrela podneva, praskozorja s koscima i jednim punokrvnim curama, koje s vjedrima ovješениh preko ramena odlaze na zdenac. Ali toga ovdje nema. Jer, SUDETA povremeno baca krv, temeljito se i savjesno priprema za svoj jedini životni egzamen, ispit na kojemu će jako zamucati i neće odgovoriti ni na jedno pitanje. Zahvaljujući nesporazumima s ocem Filipom nije imao nikakva razloga da zavoli selo. "I ranije, mnogo prije toga, kad se u rodnom selu pred njim razotkriše mizerije životnih zbilja i kad ga iz grada tjeraše kući glad, a od kuće želja da pobjegne iz one lažne idile što se zove seoski život, koji je pun brutalnih poroka. Đuro sudeta nije volio selo, a mrzio je grad. U selu, gdje se ne pije (njegove su ovo riječi!), nego loče, a ne kune, nego na vagone krešu Kristuši, tražio je zaklona daleko od ljudi: u šumi i na groblju, među pticama, granjem i cvijećem, tumarajući kao njegov Mor i provodeći sate u traženju ptičjih jaja, branju cvijeća i nadglasavanju seoskih pasa."²²

U pjesanci, zanosnoj tiradi "Ja molim Ti se..." imamo dovoljno razloga povjerovati da

našega pjesnika ipak nešto vuče u Staru Ploščicu, da rado evocira uspomene na prostore gdje je "na prozorima brižna ruka majčina" i "golub stari na visokom krovu". Pjesnik je svjestan svih klopki i nevolja, jer pitaju ga "grane zelene":

Kud su ti, oči, brate, uvele,
kud su ti, brate, lica umorna?
Zar ti je duša bolna, sumorna,
zar ne znaš više našeg govora?

Dakle pjesnik - proklinjajući "crne trgovce" koji su ga odveli "da bude velik i žalostan" - razabire da ga je do ovog rasula duše i tijela, do općeg kolapsa ipak dovelo to što je napustio praiskonski naturalni ambijent, prostor iz kojega je ponikao, što je nasilno presjekao žilje koje ga je vezalo za pradjedovsku postojbinu. Da nije krenuo u svijet, bio bi sebi prištedio mnoga poniženja, gladovanja, drhturenja po vlažnim stanovima, a ne bi - sva je zгода - uhvatio ni tu bolest, koja ga sada, eto, grize, oglaba i dokrajčuje. Uvodnom, gotovo programatskom pjesmom, u kojoj - toplim lirskim potezima - na početku "Kućica u dolu", obznanjuje zanosno: "Poći ću u dol, / među ljude! / Tamo ću uz njihove / da sagradim kućicu svoju. / I kad joj osunčam pragove i gotova bude, / unijet ću u nju svu mladost moju, / sve grijehe, sve patnje svoje, / svu bol!"

Je li SUDETA podnosio svoju bol dostojanstveno, tajeći i skrivajući pred drugima kako se osjeća?! I da i ne!" Bolesan sam. Eto - to znam - drugo sve kao da mi se pričini".²³ "Groznica mu je podjarivala fantaziju, palila živce, otimala mu najsitnije životne radosti. Bolesť ga je dovodila do bezumlja. Misao na samoubojstvo - brutalna i luđačka - javljala mu se u više navrata, u trenucima oćaja. Sklon je prehladama, patio je često od zubobolje i nakon probdjevenih noći lećao je u krevetu izmućen, širom otvorenih oćiju, razdraćljiv na svaki šum i osjetljiv na svaki pogled. U takvim ćasovima ćećznuo je za morfijem, snom, ućetom, revolverom, otrovom, ma kakvom smrću ili - zdravljem."²⁴

Iznošenje suhlih biografskih podataka kod nekih umjetnika nema gotovo nikakvu svrhu, osim da - možda - pobliće osvjetle njihov život, da unesu više jasnoća u ambijent, okolinu, vrijeme i uvjete pod kakvima su stvarali ili da se utoli znatiželja pomodarskih malograćanskih znatiželjnika. Kod SUDETE, za kojega se bez oklijevanja i bez grićnje savjesti može utvrditi da spada u red najtragićnijih figura naše knjićevnosti, iako mnogim umnicima i javnim djelatnicima na ovim našim toljagaško-troglooditskim kvadrantima nisu baš nikada cvjetale ruće, niti će im cvjetati - iznošenje podataka relevantna je kategorija. U njegovu životu nema naime nićega što bi moglo razvedriti, što bi ćovjeku moglo dati volje za životom, usrećiti ga, ohrabriti, ispuniti ponosom ili pouzdanjem.

Ti podaci, svi odreda, potresno su svjedoćanstvo o jednoj dugogodišnjoj agoniji, hropcu, ućarenim živcima, živćanom presingu i torturama, odlascima na preglede i kontrole, svi su oni jedno prizivanje i prićeljkivanje smrti i smirenja, a kad se ona priblići na preopasnu blizinu, onda neopisivi strah od nje i pred njom. Oni su dokument o konstantno visokim temperaturama, buncanju u snu, halucinantnim privićenjima od nesna i groznica, o svijetlim i srećnim lucidnim trenucima kad pjesnik na krilima mašte i snohvatice otplovi do svoje majke ili se sjeti neke nestašne ljubavi za boljih dana.

U vremenskom rasponu kad kreira ponajbolje umjetnine, pjesnik zapravo tone sve dublje i dublje u svoju bolest, ali joj se ne prepušta, niti pokazuje vidjive znakove klouća duhom. Baš

naprotiv! Sav višak energije, koji iz njega ne uspijeva iscijediti groznica, kanalizira u drugom pravcu. U stvaranju traži duhovnu zadovoljštinu. Moć koncentracije i usredotočenja na predmet umjetničke obrade stalno se povećavaju, stihovi su mu sve koncizniji i koncizniji, poetske slike novelirane fasciniranim domišljajima, patentima i bravurama. Na kraju se između njega i te Smrti (koja mu se permanentno cinično cerila u lice) razvila neka vrsta prijateljstva, ako ne i ljubavi. Podnosio ju je strpljivo, viteški, a doživljavao kao rivala s kojim se treba utrkiivati. Prije nego što ga pobijedi u duelu, treba stvoriti što više valjanih djela. Očevici tvrde da je svaki pogodan trenutak koristio za stvaranje pišući o bolesničkom krevetu. Tintu drži na prsima, a papir stavlja na kakav tvrdi oslonac (knjigu) i piše ležeći tako da mu ruke gdjekad protrnu i ukoče se da u njima ne može držati pero. U toku vremena toliko je oslabio u Koprivničkoj bolnici (posljednji boravak od veljače do 30. travnja 1927. kad je umro) da je imao svega 40 kilograma.

"Dragi Ilija, evo me jučer dopeljaše autom iz Virja ovamo, da umrem. Ovo je već treći mjesec, kako imam konstantno 39,5 st. temperature. Razumije se, da u vatri i agoniji nisam mogao nikom da se javim. Jučer pregledan, rentgeniziran i ustanovljena "kalupirende". Šef mi je na rastanku nekako tužna lica pružio ruku: gledat ćemo da Vam bar nešto olakšamo! Tu mi je dosta rekao. Dosta i svel - Inače, osjećam silne boli po svem tijelu, jelo često povraćam ili uopće ne mogu jesti. Ne mogu čitati, često sam u agonij, itd. Pa znaš kako je to, neću da te više gnjavim. U bolnici imam svoju sobu i posjete u svako doba. Došlo je vrijeme, a doći će skoro i čas, kad više nema odlaganja. Treba ići. Pa to nam je i jedina svrha".²⁵

Sudeta je imao široki krug znanaca, obožavatelja svoje umjetnosti i prijatelja, koji su ga posjećivali u bolnici, dopisivali se s njim tješili ga, novčano ga ili kao drugačije potpomagali da lakše juri kroz svoje "Šibe života", u kojima je proročanski predmnijevao da će leći u grob "jeseni kasne koje...", a dogodilo se to s njim upravo u proljeće kad sve oživljava. Njegovi biografi navode da se nikada nikome nije zamjerio, a od prijatelja, koje je naročito volio, tražio je nekoliko mjeseci pred smrt fotografije, da ih može imati uza se. Žene su posebno poglavlje u njegovu životu. Ovako markantna osoba - renomirani pjesnik i bolesnik koji dogorijeva svoj život po sanatorijima - kod žena je pobuđivao naročitu radoznalost. Kad bi ga posjetile, tražile bi autograme, a pjesnik bi im ponekad napisao nekoliko redaka za uspomenu (po preporuci i naputku liečnikovu). On je pak sâm iskreno zapisao: "Žene nisam nikad volio, jer sam ih se bojao. Ali ipak im nisam često mogao izbjeći, nisam im se mogao ugnuti. A to je bilo često posljedicom, da sam trpio i duševno i tjelesno, tamo, gdje nisam morao. Možda je tome kriva i moja vanjšina, a ponešto i ekscentričnost nazora. Ja tražim kod žena snažno diferenciranje čuvstava u odnosu prema sebi i drugima... Usto, bio sam (bez pretjerivanja) ona rijetka narav, koja nikad nije bila u sebe zaljubljena, koja je taj gadni i prirodni nagon u sebi ugušivala još odmalena, što ljudima - koji nisu tetošeni i maženi - i uspijeva."²⁶

I premda se, eto, pjesnik trudio da izbjegava žene i da si tako prištedi patnje, psihičko naprezanje, nepotrebno uzbuđenje, nesanicu, drhtanja, strepnje, uznemirenost (što bi sve skupa zadavalo još više nepotrebnih udaraca njegovu iznurenu i fragilnu biću), ipak je napisao veliki broj pjesama potaknut čuvstvima ljubavi. Ljubav, kao temeljna i magistralna emocija, koja upravlja čovjekom, daje mu volje i snage za stvaranjem ili mu oduzima volju za životom, pretvara ga u raspjevanu pitomu grlicu u pitoresknim košaricama krošanja ili u razjarenu mahnitu zvijer koja - potpomognuta emocijama ljubomore i dijabolične mržnje - ruši sve pred sobom - ta i takva ljubav inspirirala je mnoge Sudetine pjesme. Premda je svijestan svojega stanja i pložaja u kojemu se nalazi, premda je u relacijama prema ženama (gospođicama) bio uvijek taktičan, fin, odmjeren i na distanci, bio se i zaručio, pronašavši žensko biće spremno na punu požrtvovnost i odricanje, gotovo sestrinsku brižnost i altruizam,

tražeći da bude pokopan s njenim prstenom. Gesta pomalo romantičarska, ali i duboko ljudska, lišena pozerstva i bilo kakve patetike, sračunate na jeftine efekte.

Mnoge pjesme posvetio je ženama, no u mnogima od njih više govori o sebi, svojim trzajima, agoniji, dilemama koje ga razdiru i razaraju, nego li što bi u njima iznosio ljubavne nevolje, uzdisaje, veličao ženske draži, gracilnost i šarm, opisivao zanosne stature, promicao senzulanost, davao oduška erotskim uobraziljama. Sa ženama se dopisuje, šalje im svoje rukopise pjesama, s posvetama ili bez njih, tako da je prikupljanje te njegove "rasute baštine" često iziskivalo veliki napor. Dobar dio toga posla obavio je njegov brat Mate, ali i drugi njegovi urednici, redaktori, prijatelji, pisci prolova. Na prvom mjestu dr. Mate UJEVIĆ, dr Ilija JAKOVLJEVIĆ, Ljubomir MARAKOVIĆ, Dragutin TADIJANOVIĆ, Dubravko JELČIĆ, Saša VEREŠ.

Uređivački posao otežava još jedna okolnost: Sudeta je imao običaj da svoje pjesme varira, dotjeruje, preinačuje, mijenja naslove, pjedine stihove ili čitave strofe, ili njihov poredak u pjesmi, tako da uređivač često mora sam odlučiti koju će varijantu preuzeti u svoje izdanje i objaviti. Najsavjesniji u tom poslu pokazao se Mate UJEVIĆ, koji je Sudetinu ostavštinu koliko-toliko sistematizirao i objelodanio u svojoj knjizi "Pjesme I" i "Pjesme II".²⁷ Među ženama, koje se spominju u vezi sa SUDETOM i kod kojih su nađeni rukopisi pojedinih pjesama spominju se: Slavica BARANOVIĆ, K. KRISTIĆ, nevjesta mu Zlata SUDETA, gđica C. D., Marija ZORIĆ, gđica Ivanka VUJIČIĆ. Koliko nam je do sada poznato i prema podacima razvidno, dio Sudetinih rukopisa posvećen je sinovcu Berislavu, bratu Mati SUDETI ("Brat bratu-lopov lopovu-tko komu - svaki svomu - mojemu bratu", u običnoj školskoj bilježnici, kod Ujevića obilježeno kao "bilježnica sedam", a ima sedam pjesama: "Ars una" (I-V.), "Jul", "A-dur", "Erotika", "Večernja", "Kada raširih", "Sinoć") te Ivi HORVATU. Uzmeno li sve ove činjenice u obzir, valja nam pretpostaviti da se dio rukopisa zauvijek mogao zagubiti.

VIII.

Kad je dr. Ilija JAKOVLJEVIĆ pripremao zbirku pjesama "SUTONI", radio je to u dosluhu i dogovoru s pjesnikom za vrijeme njegova boravka u lječilištu Topolšica. Sudeta mu je dragovoljno ponudo sve pjesme, koje je imao kod sebe i tako je nastala nova zbirka.²⁸ Uvrštavanjem pojedinih odabranih pjesama i njihovim razvrstavanjem po nekoj srodnosti htjelo se postići da cijela knjiga ima neku povezanu nit, transverzalu, ujednačen puls i jedinstveni ugođaj, a njezin je čisti prihod bio namijenjen za namirenje troškova liječenja pjesnikova. Sa izdavanjem zbirke moralo se požuriti, jer - objektivno - ni Sudeta, a niti bilo tko drugi, nije znao kad će se dogoditi s njim ono najore. Taj fatalni rendes-vous, koji je Sudeta čekao sa zebnjom već u vrijeme kad je pripremao "Kućice u dolu", mogao se zbiti svakog trenutka: danas, za tjedan dana ili za godinu-dvije.

Tješio se mišlju da će taj susret, taj kobni sraz biti lagan i nekako jednostavan, jer su mu svi govorili da sušičavci lagano umiru. Međutim, volja za životom kod njega bila je veoma jaka, a njegovo tijelo - ma koliko ruinirano, iznureno i okljašteno bilo - žestoko se i žilavo odupiralo svim nasrtajima.

Potrebno je naglasiti još nešto: Sudeta je glede smrti postigao svoj potpuni unutarnji mir, balans, blaženo stanje izmiranja računa s ljudima, svijetom, kozmosom, životom i - Bogom. Stvari nisu po njega bile nimalo utješne, ali mu je sve barem bilo jasno kao na dlanu: sve u prirodi ima svoj utvrđeni tijek, hod i smjer, sve se giba po putanjama, ordinatama i s apscisama koje su unaprijed utvrđene i znane ("Ima netko", "Vjerujem", "U veče", "Mir miruju", "Sunčano

jutro", "Bog" "Molitva", "On", "Ja"). Kad je već bio prošao sve torture i tretmane ozdravljivanja pomoću (neuspjelih) operacija, zračnih kupki, rendgena i medikamenata, ustanovio je da su sve to zapravo uzaludni pokušaji, jedan pakleni martirij, poker bez rezervnog asa u rukavu, poistovjećujući se sa svecem iz Asiza, svetim Franjom Asiškim.²⁹ Kako je bolest bivala žešćom, a bolovi sve jači i neizdržljiviji, tako se Sudeta sve više i više približavao Bogu, gledajući u njemu se samo vrhovno biće, koje upravlja svim našim postupcima ("Ima nešto / vrh nas svijul!"), gestama i emocijama ("Tko san mi žuđen namiče / na vjeđe moje sumorne? / Tko ima srca, milosti - / za grudi moje umorne?"), nego i osobu koja se smije ("I sve se smiri - gine kao sjenka, / ko tajni uzdah sreće tihe čije, / ko pjesma duše, kojoj - bog se smije"), ili plače ("A u noćnoj tami na raskršću gradskom / stara crkva kisne - znamen svoga vijeka, / i Bog u njoj plače i uzalud čeka").

U pjesmama ranijega nastanka sve pršti i ječi od razdraganosti i sreće poslije primanja sakramenta pričesti ("Poslije pričesti"), i gdje je primanje Tijela Gospodnjega dok pjesnika uzrokom neopisive radosti zbog duhovnoga čišćenja; kad žarko želi biti s Gospodinom na samo, u četiri oka, kao u "Prikazanju", ili kad u pjesmi "U jesen" želi da mu se odredi pokora (ispaštanje primjereno njegovim grijesima) i da njegovo srce "u Tebi za navijek se prene". Sada su njegovi zahtjevi prema Bogu mnogo veći: on traži da ga Gospod oslobodi silnih patnji i da ga primi k sebi, jer on je ionako samo neznatan djelić Božjega svijeta, "mala Božja suza". U pjesmi "Ostavite me!" jauče, gotovo vrišti od želje da ga svi ostave na miru ("Ondesite te žute kutije / i čaše, / bočice pune medicine, / otvorite sve prozore, / da se sve prozrača, / da mi dođe miris mjesečine - / sijena iz daljine"), jer od svih tih ležanja na bolničkim Prokrustovim posteljama, svih tih vrućica, prevrtanja u krvavu znoju i mukama nema nikakva izgleda ni koristi.

Put u vječnost jedini je pravi spas" Kad pak ne bismo znali kroz kakvo je mučilište Sudeta prolazio, računali bismo da je to obična floskula, poza, patološki i patetični vrisak jednoga propaliteta u delirijumu. Ovako, potpunoma je shvatljivi i ljudski opravdan njegov prosvjed, a sve drugo, osim onoga što je SUDETI nudio i pružao život, pravi je spas, paradis, put izbavljenja u "Zemlji smješka i obilja". Smrt ovdje nema obilježja suicidnoga destruktivizma, već razumno traženje pomilovanja, koje mu jedino Gospod može udijeliti:

Da odem -
daleko da odem,
da izađem izvan sebe,
svog tijela
svih granica...
i tiho - posve tiho,
da se smirim
ko jeka
u Bogu koji me već davno čeka!

Gospodin Bog ("Bože molitava, / Gospodine. / Danas je umro jedan mladić / daleko negdje u svom rodnom selu!"), Isus Krist ("Vjerujem u ono dijete / koje je jučer nosilo kitu jaglaca, / i njegove oči, pune suza i sjete, / krvave nožice, jablan, što sjenu baca. / Ono ima tajnu radosti krotke / i vode svete, koja hladi i blaži. / Ja vjerujem u ono dijete, koje / na križu umre, jer je prezrelo laži"), Majka Božja ("U oku Gospe drage / rune se tople suze / i noć se mrka krade / u tajnog svetišta uze"), sv. Antun Pdovanski, sv. Franjo od Asiza, svetilišta, hramovi, kapelice, raspela i oltari - sve to kod Sudete zadobiva magičnu snagu poetske imaginacije najvišega

ranga. S Bogom, Isusom i svecima pjesnik održava prisnu komunikaciju, kao da su to njegovi osobni prijatelji, kod kojih se može (skrušenom molitvom kao oblikom pokajničkoga čina ili krijeposnim životom) zauzimati ne samo za sebe, nego i za "mrtvog mladića iz daljine" ("Slušaj me stoga - - - / za tuđinca molim, / molim za onog, što mi ništ ne bješe"), za malu Eli u pjesmi "Na rastanku" ("Šačica praha, / sjenka bez daha, / križ i kamen / posljednji znamen: Amen!"), za sve izgladnije i uboge, prevarene i osujećene u dobrim namjerama, ali i za cvijeće u "Pismu majci iz bolnice" ("Zašto mi ništi cvijeće, / što je za Boga cvalo?").

Za sebe pak osobno ne traži puno u pjesmi "Znam" ("Znam da mi ništa nova donijeti neće / ni dan ni noć. Ništa i ne želim.../ Oh, ništa, do li, Bože, sa uzdanjem cijelim: / blagu dobru smrt u toplo jedno veče...!"). Ali pjesnik ne moli znakove Milosti, Utjehe i Spasa samo od Boga, Gospoda izravno. Bog se naime očituje i oznamenjuje u svemu - kišama, sutonima, cvijeću, šumama - pa se prijateljski, sestrinski toplo obraća maloj kiši ("Mala kiša", u nekim izdanjima "O, kišice, o sestricel!"), poželio se rose jutarnje, kojom će se pričestiti i očistiti u "Sunčanom jutru" ("Daj mi, Gospodine, / čašu rose jutarnje, ljepotu / cvijeća, na kom je titrajuć tekla; / da se pričestim, / da se očistim / od svake ljage nutarnje..."). Bog je u svemu, sve dotiče svojom božanskom rukom, u sve pretače i udahnuje moć svoje Milosti, Volje, Doborote ("I ja nit sam te dobrote tvoje / i ja zrnce tvogeg zdanja volje, / a šta mogu slabe ruke moje?").

Tako bismo mogli podrobno razglobiti mnoge Sudetine pjesme, goblene, i paradigme, i uvijek bismo mogli doći samo do jednog zaključka: Đuro Sudeta istinski je pjesnik, lirik, kroničar svoga tjelesnog kraha i gotovo nepojmljive sublimacije duha. On je pjesnik smrti, ali ne i njen apologet i panegiričar. Ona za njega nije ekstaza, užitak, ni pozerski kaćiperski doživljaj Ljepote. Za njega, Smrt je bijeg od života koji to nije, spas od permanentnog izbacivanja sputuma pomiješanog krvlju, egzil u smirenje, želja da se skloni u oreole, u kojima neće biti svakodnevnih groznica, ni rentgenskih kontrola, ni bolničkih zidova, koje doživljava kao sužanjstvo, gulag, Kalvariju i Golgotu, kojoj se ne nazrijeva ni početak ni kraj.

To što se usrdno utječe Bogu kao biću, koje jedino može razumjeti sve njegove muke, ali ih i prekratiti svojom voljom, ne treba nimalo čuditi. Imajmo na umu da, kad god mu se obraća, čini to duboko i iskreno ljudski, bez farizejske hipokrizije, proživljeno, staloženo, zanosom apostola, mučenika, privrženošću krijeposna kršćanina.

Za utjehu onima pak, koji misle da je kod Sudete misterij vjere i tretman tema s religioznim nabojem, protežiranje vjere i vjerskoga gradiva u njegovim stihovima išlo na uštrb prave poezije - treba reći da su mistika, sakramenti, pobožnosti i otajstva, deskripcije blagdanskih raspoloženja sastavni - nedijeljivi i neodvojivi - dio Sudetina poetskog KOZMOSA, Imperija Uma i Snohvatice. Ujedno i njegovo tematsko širenje, ekspanzija motivike. I sve što je iz domene vjere ugrađeno u taj Kozmos, inkorporirano je znalački precizno, vješto, s dozom mjere i digniteta, natopljeno poetskom tinkturom, obogaćeno sentencijama o smislu i besmislu postojanja, vrijednostima i etičkim normativima, kojih se čovjek treba pridržavati.

U tom cjelokupnom harmoničnom poetskom sustavu s aranžmanima ptičjih gnijezda, u kojemu je tako tužno "kada kiša šiba mračne jablanove", a veselo kad se po njemu rasprostiru intenzivni mirisi ananasa i dunja, gdje se boluje, sanjari, umire, smije i plače ("Zašto je, kad se isplače, / čovjeku uvijek bolje?") pjesnik je Gospodu - gospodaru i inicijatoru svjetova, ljudskih života i energija - namijenio glavno, centralno mjesto.

IX.

Prikupljajući rasutu građu, Sudetinu književnu ostavštinu, Mate UJEVIĆ je uradio veliki do

posla. U zbirkama koje su bile izašle do vremena kad je on pripremao "Pjesme I" i "Pjesme II" (1943.) nije, veli on, objavljena niti polovina pjesama. Dio pjesama trebalo bi tražiti po listovima i časopisima u kojima je objavljivao ili su drugi o njemu pisali. To su: "Hrvatska riječ", "Narodna politika", "Hrvatska prosvjeta", "Hrvatski dnevnik", "Orlovska misao", "Hrvatska revija", "Luč", "Zora", "Mladost", "Domaće ognjište" (Koprivnica), "Hrvat", "Hrvatski narod" (Koprivnica), "Jadran", "Nezavisnost" (Bjelovar), "Koprivničke novine", "Vjesnik osječke oblasti", "Savremenik", "Za vjeru i dom", "Obzor", "Novo doba" (Split), "Hrvatska straža", "Srpski književni glasnik", "Hrvatski učiteljski dom", "Hrvatski učitelj", "Savremena škola", "Napredak".

Pjesnikov brat Mate pomagao je Ujeviću kod sređivanja zaostavštine i uređenja knjiga i to tako što mu je dao na raspolaganje numerirane bilježnice. "Bilježnica 1", 23 lista kancelarijskog formata zajedno uvezana s pjesamama otipkanim na pisačem stroju. Pjesme su pretipkane poslije smrti Đure SUDETE iz pisama i papira (koji su uništeni), tako da se ne može utvrditi je li što u kojoj pjesmi mijenjano ili nije. U ovoj su bilježnici pjesme: "Moja pjesma" (naslov potječe od I. JAKOVLJEVIĆA, koji je ovu bilježnicu uzeo kao glavni izvor kod uređivanja "Sutona"), "Hladna je stijena pod poljupcem sunca" (naslov je dao M.U. prema prvom stihu pjesme), "Zamišljena", "Proljeće" (naslov I.J.), "Pjeva stara rđava mašina", "U zrcalu", "Iz Ljubljane", "Pjevam Ti tihu pjesmu" (naslovi M.U.), "Škrope kiše", "Pismo mom bratu, koji se nije rodio" (naslov I.J.), "Umiranje", "U kavezu" (naslov I.J.), "Pečal", "Osamljena", "Zbogom", "Mir miruju" (naslov I.J.), "Dobra smo djeca", "Zapjevaj, more Maro" (naslovi M.U.), "Da li se sjećaš?", "Noć", "Mala kiša", "San" (naslovi I.J.), "Bečarska", "Sremska", "Puno ima tuge u mom srcu", "Lišće", "Noćas", "Jutro".

"Bilježnica 2" sastoji se od pet listova kancelarijskog formata. Pjesme je prepisao M. Sudeta. Uz Đurine originalne nalaze se sa strane ili povrh redaka ispravci ili nadopune M.S. U ovoj bilježnici nalazi se 27 pjesama: "Digli se cvjetovi", "Počinak dana" (naslovi M.U.), "Crkva", "Vječna žrtva", "Nek huje divlji vjetrovi" (naslovi M.U.), "Nostalgija", "Boli", "Kroz prozor", "Radosno zvone zvonovi", "Tiho je... tiho" (zadnja dva naslova M.U.), "Intima", "Žalostan sam", "Mariji", "Ja idem stazom svojom" (M.U.), "Uspomene" (fragment, tri stiha), "Na VI.a", "U veče", "Umrta je majka", "Bolesnik", "Silka" (samo tri stiha), "Hoće li doći", "Prije sna", "Ne prati korake moje", "Svejedno", "Ti ne vjeruješ", "Molitva za mrtvog mladića iz daljine", "Kad umrem". Od pjesme "Hoće li doći" do "Kad umrem" naslove odredio M.U. osim za pjesmu "Prije sna".

"Bilježnica 3" na plavom listovnom papiru, s karakterističnim Sudetinim crtežima, format 17x17,12 listova, zbirčica pjesama "OVRŠJE", lirika, 1926. Na kraju posveta Ivanki VUJIČIĆ. U "Ovršju" nalaze se ove pjesme: "Sjećanja", "Dijete", "Svejedno", "Noć", "Sonet", "Na rastanku", "Slutnje", "Kroz šibe života", "Finale".

"Bilježnica 4", format 21x21,5. U bilježnici ima praznih listova, crteža i ulomak proznog sastava, koji započinje sa "da Josa...", a završava "bio po prirodni sanjar". Tu nalazimo pjesme: "O, blijedi snuždeni brate" (naslov M.U.), "Uspavanka", "Uspavanka", "Strah", (koja se u tisku pojavljuje pod nazivom "Novembar", a taj je naslov dao Lj. MARKOVIĆ), "Sveća misa (nedovršena)", "Bilježnica" broj 5, karirana. U njoj su ulomci "Mora" i pjesma "Jesenski ritmi".

"Bilježnica 6", u kojoj se nalaze prijepisi pjesama, koje je obavio M. SUDETA. Tu je prepisana zbirčica "Lirika" o kojoj smo već govorili, ali i zbirka posvećena gospođi N.N. u Križevcima, a ima šest pjesama: "Protest", "Kontrasti", "Časkanje", "Intima", "Kontrasti II", "Podnevni preludij". "Bilježnica 7" obična je teka bez korica, naslovna stranica s crtežima i napisom "CARMINA VESPERTINA". Posvećena je bratu Mati i o tome je već bilo riječi.

"Bilježnica 8" ima 32 stranice školske bilježnice, karirane. Na naslovnoj je stranici naziv "Pjesme". Nisu datirane, ali se čini da su nastale 1926. U zbirci se nalazi 7 pjesama, od kojih

prva i druga nemaju naslova, zatim "U vlaku", "Ptice", "Erotika", "Lijepa djevojka", "Otkosi šuma", a pjesme, koje nemaju naslova, Ujević je nazvao po prvome stihu "Iza moje kuće šute ptice", "Svud tuga".

"Bilježnica 8" ima 32 stranice školske bilježnice, karirane. Na naslovnoj je stranici naziv "Pjesme". Nisu datirane, ali se čini da su nastale 1926. U zbirci se nalazi 7 pjesama, od kojih prva i druga nemaju naslova, zatim "U vlaku", "Ptice", "Erotika", "Lijepa djevojka", "Otkosi šuma", a pjesme, koje nemaju naslova, Ujević je nazvao po prvome stihu "Iza moje kuće šute ptice", "Svud tuga".

"Bilježnica 9" je na pola savijen kancelarijski papir, 6 polulistova i jedan cijeli list iz godina 1922. i 1923. Sadrži 10 pjesama: dvije bez naslova, pa ih M.U. naziva "Otkos šume" i "Mirišu lipe", "Rendes-vous", "U bolnici", "Sve lađe", "Ja idem", "Na mjeseci", "Sinoć", "Moje tijelo", "Večeras".

"Bilježnica 10" školska bilježnica s plavim koricama, 16 listova. Ni jedna pjesma nije datirana, ali potječe iz 1926., a možda i iz 1927. Ima 19 pjesama: "Svejedno", "I ja sam nekad mnogo toga snio", "Zbogom" (ulomak), "Noć", "Gasi (se) dan", "Zašto je lišće palo?", "Slutnje", "Paukove niti", "Kroz šibe života", "Otajno dolazi noć", "Od sveg što imam", "Jablanovi", "Porušena crkva", "Daj mi, Gospodine", "Umoran sam, umoran", "Očaj", "U sutonima", "Molitva", "Zaklopi umorne oči".

"Bilježnica 11", 8 listova školske zadaćnice broj 1. Na naslovnoj stranici "Pjesme 1920-1921.", Zagreb - Stara Ploščica. 13 pjesama: "Susret", "Jesenji dani", "Veče", "Pod jablane", "U osami", "Jesen", "Ispod vrbe", "Tat", "Buna o podne", "Poskoci na snijegu", "Suza", "Slike", "Sjena u vrtu", "Umiranje". "Bilježnica 12", kancelarijski papir previjen na pola na 12 listova. Na naslovnoj stranici crteži s natpisom: "Pisano - Virje februara 1927. Đ. Sudeta. Sutoni". U bilježnici se nalaze u čisto prepisane pjesme: x x l, "Mrtvo sunce", "Stara soba", "Ruke", "Sunčano jutro", "Vječni pratilac", "Umiru večernje boje".

"Bilježnica broj 13", u kojoj se nalaze u čisto prepisane tri pjesme: "Igrat ću", "Moje tijelo", "Večeras". Nije sigurno, je li to prepisao Đuro ili brat mu Mate. "Bilježnica 14", karirana školska bilježnica s natpisom na naslovnoj stranici: Đ. Sudeta, Pjesme 1919-1920. U bilježnici se nalaze 43 pjesme: "Pjesma bez naslova", "Neizvjesnost", "Očaj", "Dani", "Neću", "Goruća noć", "Bogu", "Dolazak proljeća", "Sa livada", "Pozdravljenje", "Dan", "Na umoru dana", "Žuto veče", "Mi", "U traženju", "Čekanje", "Prognanik", "Popodne", "Bogu", "Majci", "Na selu", "Oči", "Jesenske ulice", "Teško doba", "Ponoć", "Luda noć", "Što će meni", "U bolnici", "Mrtvi grijeh", "Život", "Zalaz sunca", "Proljetno jutro", "Žene", "Sanji", "Prokletstvo I-III", "Pokajanje", "Epilog", "Danas", "Ubijstvo", "Podnevna slava", "Pjesme mladom gospodinu Berislavu", "Na Veliku srijedu".

"Bilježnica" broj 15. Školska bilježnica za diktate (naklada "Školskih knjiga" iz 1918.). Na naslovnoj stranici olovkom napisano: "Poetica versi libristica! Đuro Sudeta. Potječe iz 1919. ili 1920. Ima 11 pjesama: "Notturmo", "Grijeh", "Dani", "Pogreb", "Oblaci", "U mraku", "Noći", "Na ispovijed", "Povici u noći", "Večernja zvona", "Protest". M.U. napominje da naslov "Grijeh" nikako ne odgovara sadržaju, pa je on u svojoj knjizi donosi pod nazivom "Ko tiha, smirena luka" (A to je prvi stih te pjesme).

"Bilježnica broj 16", školska bilježnica sa 10 listova u crnim koricama. Pjesme su pisane obratnim smjerom od naslovne stranice. Sudeći po rukopisu, potječu iz 1926. Sadrži 8 pjesama: "Ti ne vjeruješ" (naslov M.U. po prvom stihu), "Legenda", "Kad sam vas ljubio" (po prvome stihu naslov M.U.), "Očaj", "Neznanka" (naziv M.U.), "Gase se svjetla" (nalov M.U.) "Gori misao" (naziv M.U.), "Svejedno".

"Bilježnica 17" je skup od 12 araka papira različite veličine, naknadno uvezanih u posebnu bilježnicu zelenih korica. Na tim papirima nalaze se autografi i prijepisi 8 pjesama, koje su nastale pred kraj Sudetina života: "U crnini" (I-IV.) "Sunce", "Ostavite me svi", "Mir", "Ušuljala se

potajno kao tat", "Prerano gasiš se, sunce" (posljednje dvije dobile su naslove po prvim stihovima), "Vinogradi", "Umiru dani".

"Bilježnica 18" školska je bilježnica s trideset listova u plavim koricama s naslovom na naslovnici "Od zore do sumraka", 1927. U ovoj bilježnici nalazi se trinaest pjesama uglavnom bez naslova (svi su naslovi po prvim stihovima, osim dok dvije posljednje pjesme): "Ja nikad nisam htio", "Svejedno mi je, da li pada kiša", "Jesenske vrbe", "Tišina mraka pada", "Kako je tužan dan", "Večeras su čudne sjenke", "O kišice, o sestrice!", "Ugasio se dan pun", "Sunce", "Mir", "Ti, koji si sklopio cvijeću zlatne vlati", "Ostavite me!", "U tamnici". U "Bilježnici broj 19" nalazi se samo prijepis pjesme "U crnini".

"Bilježnica 20" je školska bilježnica za diktate i ima 10 listova. Na naslovnici piše "Đ. SUDETA, "Pjesme", 1921. "U njoj se nalazi 15 pjesama: "Toranj", "Utjeha", "Finale bohema", "Sprovod", "Doček Božića", "Popodne", "Dani", "Glas srca", "Izbliza", "Sunce u očima", "Sursum corda", "Podne", "Sunčanje", "Na domu", "Konačna pjesma". "Bilježnica 21" su na četvrtini savijeni listovi kancelarijskog papira, 6 listova. Na naslovnoj stranici crtež i natpis "SUTONI", 1927. U toj bilježnici nalaze se prijepisi pjesama "Dijete" i "TBC".

Pojedini urednici uzimali su sebi pravo da mijenjaju naslove pjesama po vlastitom nahođenju, da premještaju pojedine kitice onako kao se njima činilo zgodnijim, ne poštujući baš nimalo pravila lijepoga ponašanja, kao ni proklamiranu etičku obavezu poštovanja "a u-tor-iteta k-re-a-tors-kog, st-var-a-la-č-kog č-in-a". Kuda bi nas to dovelo kad bi pojedini napuhani i napirilitani nadriautoriteti brljali po slikarskim platnima ili kipovima, u namjeri da ih - tobože - dotjeraju?!

Mora se priznati, njegov osobni poštovatelj, prijatelj, odani pouzdanik njegova cjelokupnog književnog opusa, urednik, predgovarač i brižni arhivar, evidentičar svega što je po pjesnika važno i relevantno, uvaženi enciklopedist hrvatski, dr. Mate UJEVIĆ, pokazao je svojim načinom rada da je pjesnika ne samo volio, nego i cijenio, uvažavao njegovo autorstvo. Dopuštao je sebi neke zahvate samo onda kad do rezultata nije bilo moguće doći nekim drugim putem.

Treći dio knjige "Pjesama II" čini ciklus "OVRŠJE", koji je zasebna cjelina. Iz ovoga ciklusa I. Jakovljević tiskao je u "Sutonima" dvije pjesme: "Kroz šibe života" i "Dijete". Ujević je obje ostavio u "Ovršju", a pjesmu "Stlutnje" nije donio u tom ciklusu, premda ih je pjesnik stavio u taj ciklus. Razlog za to Ujević navodi "što je ta pjesma na drugom mjestu sastavni dio pjesme "Sutoni", pa sam je i ostavio u "Sutonima", promijenivši naslov u "Sutoni II".²⁹

Govoreći o razlozima kojima se rukovodio uređujući Sudetinu ostavštinu, Ujević kaže: "Sve ostale pjesme, koje je pjesnik spjevao iza "Kućica u dolu" i "Ovršja" uvrstio sam u četvrti odjel ove knjige, u "Sutone", koji nisu ostali u obliku kakav im je dao JAKOVLJEVIĆ. Izmijenio sam - osim već spomenutih promjena, i poredak po vremenu postanka pjesama, uvrstivši pjesme kronološkim redom izmiješavši one, koje su već tiskane u "Sutonima" s onima, koje nisu bile tiskane.

U knjizi se nalaze gotovo sve pjesme, koje je Sudeta napisao poslije 1924. Izuzeci nisu spomena vrijedni, tako ih je malo. Izostavio sam samo nekoliko nedovršenih i isprekrižanih pjesama. Tko pomno pogleda alfabetski popis pjesama, moći će vidjeti, zašto je u ovoj knjizi manje pjesama, nego što ih ima u bilježnicama. Glavni je razlog, što su neke pjesme samo inačice drugih, ili sastavni dio drugih pjesama.

U lirici je izraz najbitniji dio stvaranja. Zato u Sudetin jezik - niti sa stilističke niti sa pravopisne strane - nisam dirao, premda pjesnik nije uvijek ispravno i dosljedno pisao. Osobito nisam dirao u njegovo pisanje staroga "jata": svako mijenjanje bilo bi - uz rijetke izuzetke - na štetu ritma;

pa kad pjesnik piše npr. zvijezda (bez apostofa), ja sam tako ostavio. Mijenjao sam, kad je smisao tražio, pravopisne znakove (točku, točku i zarez, upitnik) ondje, gdje bi izostavljanje znakova bilo na štetu jasnoće. Gdje je smisao jasan i bez pravopisnih znakova, a pejesnik ih nije stavljao, nisam dirao u njegov način pisanja.³⁰

X.

Red je da - na kraju - sumiramo naša znanja i saznanja o pjesniku i njegovu stvaralaštvu. Poetski svijet Đure SUDETE nije ispunjen orguljanjem i grgoljenjem bombastičnih riječi, velikih zvučnih i učenih fraza, koje bi zbunjivale i zapanjivale. Nema u njemu ni gromoglasnih povika, surovih kletvi, optužbi, prijatnji, nema ni oslikanih scena mahnite mržnje ili patološke srdžbe, izljevja bjesomučne ljubomore, anatemiranja dragoga bića zbog počinjene emocionalne velezdaje.

Zemljopisno i prostorno, taj svijet je neoprostivo malen, ali ne i skučen, jer u njemu se pjesnik suvereno i sigurno gibao, u njemu se on bavio minijaturicama, sitnicama, finesama, tananim vibracijama, oscilacijama i drhtajima, pomno registrirao u njemu sve akustičke, olfaktivne, optičke i taktilne senzacije, percipirao svaki šum, promjenu boje na travkama, zamijeti pticu koja je prhnula, cvijetak koji je procvao, zvona koja su se oglasila na pozdravljenje, začudi se toplim žitima ("Sjetim se i odem u rajeve drage / među žita topla i crvene brzace"), rastuži se jutrima ("Osvanulo je jutro. / Jutro žuto, kišljivo i tužno.../ I lišće pada i grane vise nemoćno u zraku").

Kiše u njemu pobuđuju emocije sjete, melankolije, potenciraju strah koji se u njemu nagomilao i kojemu je izvorište nepoznato ("Škrope ludom sjetom modri noćni sati...", "(...) plaču, vazdan plaču mutne kiše, zdene...", "O kišice, o sestrice tuge moje, mojih noći, bola moga...", "Hoćeš li priče o bojama što mru / kad lišće žuti i pada, / i sve teže jeca nebom kiša siva, / zadnja svjetla gasnu").

Ali - koliko god SUDETA bio bard i zagovornik "malih kiša", "starih soba" ("od sveg što imah, ti si sve mi bila / i u tebi samo ja sam mogo sniti / i iskren do boli samom sebi biti...") i patiniranih portreta u njima, pjesnik bolničkih odjela i mračnih hodnika, u kojima svakodnevno "tišina mraka pada preko tijela", kroničar svojega laganog, ali sigurnog nestajanja s ovoga svijeta ("Godine duge već ne vidjeh sunca", "Kako je lijep život kad ga nema", "(...) i znadem samo da se dani gase", "Čekaš me - znadem: evo / idem k Tebi, / sestrice / - Smrti!") veličatelj i slavitelj sunca, Svjetlosti, mjesečina, koje - onako zlatne - donose "košaru jagoda punu", lirik sutona, smiraja i noćturnalnih atmosfera koje iniciraju na sanjarenje, ali su i uzrokom strahova, fobija, uobrazilja sa tajanstvenim seansama vještica, ročištima samoga nečastivoga ("Pod mutnom bojom sutonjih pastela / bolnica mala, tiha, monotona / sluša gdje plače ptica navrh gore - / zvona duga, Majke Božje zvona / za one što se za životom bore - / i štite blijeđa nagrižena tijela"), "(...) otajno šuti ponoć usred granja", "(...) a ja sam tek vidio borove crne / i sjenu do sjene u noći", "I opet jedno veče. Jedno nužno veče / kad žuta svjetla gore i krevet ludo cvili", "(...) ponoć se crna survala na mene, / a ja sam vikao, zvao, molio; / strah se je gorki u grud prollo, / u moje oči bolne, plamene").

U minijaturi "Čežnje i bolestan mladić" priroda je oslikana zanosno, metaforikom koja zasvjedočuje vedrinu, nepomućenu radost. Noć miriše sijenom i zvijezdama, žita su pripravna dozoriti, pijesak gori na drumu, jer je "preko njeg prošlo sedam rujnih makova", a ptice su ga zvale u šumu, jer kad sumrak dolazi treba pažljivo pogledati "tko to uvijek oko moje kuće prolazi..."). Bolestan mladić (alias: pjesnik sâm) halucinira, bunca u vrućici, prolaze ga žmarci

i hvata neopisivi strah (koji se sukcesivno prelijeva u fobiju i anksioznost) od tajnovitih šumova, tonova, topota, rumora i šumora, za koje ne može utvrditi što (ili koga) predstavljaju, a niti otkuda dolaze.

Sudeta nije pjesnik koji bi glibio i lutao samo po utrtim ili neutrim stazama kugle zemaljske, zavirivao u ptičja gnijezda, bavio se samo otkucajima vlastita srca, nego je on i pasažir kozmičkih prostranstava, astralnih daljina, znatiželjni neboplovac, pasionirani sanjar i vizionar takvih blaženih stanja duše, u kojima ne gospodare surove patnje, neutaživa bol, muka, grč i groznica, nego je sve jedno veliko smirenje. O tome pjesma istoga naslova - "Smirenje" - tako rječito i eksplicite govori. Svu utjehu i mir nalazi u Bogu, ali tek "kad sve se smiri / i stvari pomru u suton, / kad ptice ko mrtve ušute / i topli daleki uton / umorno sunce nađe - i utone, "kad se crkva isprazni i kad se sve smiri, on će (molitvom) biti u izravnom kontaktu s njim:

Jer nitko ne zna, da sve je:
svi sutoni moji i aleje,
sve boli, i sve rane,
sve nade moje pokopane,
sve, ah, sve
u Tebi da su sadržane!

Dimenziju astralnoga, irealnoga i transcendentalnoga, tragova kozmogonijskoga bespuća, u kojemu nema ni prostornih limita, ni temporalnih omeđenja, ni znamjenja trajanja, starenja i sagorijevanja u groznicama - sve to nalazimo u mnogim njegovim pjesmama. Našim postupcima, željama, životima upravlja Netko tko je viši i veći od svih, Netko čiju nazočnost možemo samo naslutiti, ali je potpunoma izvan kontrole naših senzora i izvan domašaja našeg intelekta. To je - Gospod! Kad ga prepozna da je u blizini, kad spozna (ili nasluti) da je tu, on daje svoje poetsko izvješće: "S nebeskih krugova modrih Bog sad silazi dolje".

Božju nazočnost i providnost evidentiraju mnoge Sudetine pjesme. Ona je oslikana sugestibilnim, finim i kristalno čistim potezima, u kojima je tek intuicijom, promišljanjem "očiju pokrivenih rukama" možemo dešifrirati ("Ja ne znam lica tvojega", "Mir miruju...", "Ima Netko", "Vjerujem", "Sunčano jutro", "Bog", "Ostavite me", "Molitva", "Praznina", "Pismo mom malom bratu, koji se nije rodio", "Vječni pratilac", "On", "Kroz šibe života", "Ja", "Dijete", "Ti koji si sklopio cvijeću zlatne vlati").

Vokabular SUDETINE pjesničke radionice nije ni pompozan, ni barokno kićen, ni suviše bogat, ni suviše biran, uzvišen, već običan, gotovo svakodnevan, a tek se ponegdje razbacuje stranim riječima, koje - međutim - ne zvuče ni strano ni nepoetski. Reklo bi se: vješto su ugrađene u korpus poetskog tkiva. Iako ćemo kod njega naići i na nezgrapnost, pa i na ponavljanja istih metafora (isklišeiziranih fraza, sintagmi, epiteta), ipak je za njega karakteristično, da je - pjesnikujući - izgradio svoj thesaurus, model pjesničkoga mišljenja, pazeći strogo na to, da korištenim riječima doda specifična, hasnovita svojstva, sebi svojstvena, s u d e t o v s k a, značenja, a ne značenja koja su potrošena, koja su se u toku duge (i česte) upotrebe istrošila.

Upravo začuđuje kako je skromnim vokabularom uspio stvoriti tako čudesno lijepe, briljantne, mudronosne i kristalno čiste stihove, minijature, zdanja trajne vrijednosti. On je pjesnik po vokaciji, tankočutni lirik s velikim smislom za uočavanje iskričavih detalja koji "poeziju znače", a k tome patnik, mučenik, kojemu je poezija bila jedini pravi životni smisao, jedina utjeha, radost njegovih turobnih dneva, i sve bogatstvo, kojim se mogao podičiti pred svijetom. On joj se predavao odanošću i samozatajnošću jednoga eremita, žarom

plemenskoga vrača, privrženošću, lucidnošću proroka i apostola, žestinom i strpljivošću sakupljača ljekovitih travki i napitaka u pustinji svakodnevlja.

Već i letimična, površna raščlamba može nam demonstrirati odlike i karakteristike njegove poetike, po kojima je on svoj, prepoznatljiv i po kojima je zakapario sigurno mjesto u hrvatskoj književnosti. Zvijezde su mu "srebrne" i prosipaju se u "promuklu noć". Blagost ruke prisposodio je sutonjem povjetarcu, koji miluje potočnice na vodi, "šuma se ruši", "portreti gasnu sa stijene", "večer (je) bolesna", "Jutro je tužno i samo", "polja (su) zamrla", "brazde se puše", "nebo (je) nujno". Dan je personificiran, pa on "svoj plašt za gorom svuče", oči su kao "mrtvi zimzeleni", "dragulje mjesec niže", "kap rose prosuzi", "boli su stale gubiti vidljive oblike", "novembar kašljuga u granju", "šume jablani crni", "dugačka ravan zrelim zlatom pokriva", "na daleko miriše rasijana bol", "pred kućom spava put", "dan se sablasno gasi", "umorom dišu krila mrtvog dana", "obalom šume vrtni jablanovi", "kroz zavjese se krade zora rana".

Na najfrekventnije riječi kod njega su: noć (bolesna, otajna, plava, sjetna, puna zvijezda), mrak (duboki, ulazi, spušta se, prokisao), suton (sivi, pane), večer (uznesena), duša (sama, zaboli me, krikne, kleca, plače, umorna, moja, smirena, sestrice mala (duša), boli me, traži, nisko je pala, nose je, dršće, utruđena), traženja (vječna), bol (vječna, topi se, budi se, stiša, rasijana je, nečujna, uzaludna), ruke (uboge, umorne, suhe, žute, tanke, jake, nujne, trudne), zvijezde (hladne, srebrne, trepere, gore, nove, spustile su se, mrtve, truse se), kiša (nujna, mala, topla, zdena, dobra, plače, pada, škropi, šiba), bolesnik (sanja, štiti, sluša, ne miče se), strah (ludi, prolio se, spopada me), boje (večernje, umiru, sure, bolećive, žute, rujne, gase se), srce (malo, nezaštićeno, mirno), ptica (mala, plače, prhnula je, čudi se), grudi su umorne, sni bolni, vjetar hropi, jutro (žuto, kišljivo, tužno, kišno, jesensko, samo), zora (rana, umorena), život je žalostan, Sunce mrtvo, ljubav (mrtva, silna), a smrt - sestrice. Rabi dosta glagola koji su ponešto izlizani (jecati, čutiti, utješiti, smiriti se, škropiti, mrijeti, pustošiti, harati), a neke riječi su prečesto, prenapregnuto i neprimjereno korištene (žute svijeće, "zla sudbina", "ruže žute", "bolni sati", opijelo, groblja), a takve uopćene, viđenije i već čuvene leksičke formulacije, patos, štura kićenost i ukočenost pjesničkih mu blještaja karakteriziraju njegove umjetnine nastale u mlađim danima, kad ga još ništa nije bilo temeljitije sjeknulo i speklo.

Kritičari koji su se bavili njegovim djelom, tražeći u njemu pjege, mrlje i Ahilove pete gdje je ranjiv - ustanovili su da u njegovom poetskom svijetu ima tragova utjecaja drugih pjesnika (Nazor, Kranjčević, Krklec, S. Tomašić, Domjanić, indirektno Reiner Maria Rilke), naročito što se tiče ritmova, jer - veli - nije uspio izgraditi svoj vlastiti ritmički sustav, koji bi mirisao sudetovski. Mi dodajemo: nije dospio! Bilo je isuviše malo vremena za to, a njemu se bezglavo žurilo, budući da je slutio da će ga Smrt preteći u njegovim nastojanjima. Ilija JAKOVLJEVIĆ - opravdavajući i braneći unekoliko Sudetu u svome proslavu "Sutonima" - navodi: "Ali originalnost jedne pjesme ne valja prosuđivati samo po "sižeju", tropima i figurama: duša lirske pjesme, kao - uostalom - svake umjetnine, izražava se u njezinom unutrašnjem ritmu. A taj ritam nije kod Sudete uvijek dovoljno ličan".³¹ Dopuštamo mogućnost da se povodio za drugim pjesnicima, da je od njih preuzimao ritmičke sheme, da je lutao od nemila do nedraga, da bio je povodljiv, ali ima jedna stvar koju nikako ne možemo dopustiti: Đuro SUDETA bio je vrhunski majstor u sondiranju i prepoznavanju poetskih znaca, pasionirani žetelac svjetla i boja, latentnoga svjetlucavoga trunja, astralne sumaglice, ekspert za oslušivanje malih refleksija, bljeskova i refrakcija duše, brižni kolekcionar drhtaja i oscilacija i gorljivi zagovornik svih bolesnih, prevarenih, izmanipuliranih i frustriranih u dobrim nakanama; prisni je prijatelj rose, kiša sipljivih i žutih anemičnih dana, koji hrošču, kašljucaju, gase se ili umiru baš kao i ljudske spodobe. Ljubitelj je i obožavatelj tame, guste tmuše i nevidjelice, ali istovremeno i njezin okorjeli neprijatelj.

Otkriće spomenika Đuri Sudeti na Gradskom groblju u Koprivnici 6. lipnja 1927.

Njegova cijela poetika sazdana je od "malih pomaka", mirkovalnih titraja kakve mogu registrirati samo izuzetno osjetljivi instrumenti, fazonirana od iskrenja mjesečine uvodi, buđenja pupovlja u hvojama, otkucavanja starih baroknih satova u emulziji tople tame, zvonjava na pozdravljenje, jauka i vriskova od neizdrživih boli što ih prouzrokuju groznice, nesаницe, fibroze i drhtavice. Njegova je poezija zapravo kronologija jednoga umiranja, laganog, ali sigurnog. On zna da je putnik na odlasku i o tome želi ostaviti što više dokumenata u svojim pjesama. Tu je SUDETA nenadmašan i nenadmašiv, bez premca i neda ga se ni negirati, ni zaobići.

U njegovoj ostavštini ima pregršt pjesama, koje mu - objavljivanjem - mogu više štetiti nego koristiti. U njima se pjesnik igra, žonglira stihovima više "za svoju dušu". Nekoliko je pjesama napisao i na kajkavskom (i to - čini se - na mjesnom govoru svojega kraja), ali one - osnovnim ugođajem, rekvizitarijem i porukom - potpuno odudaraju od njegovih pjesama na štokavskome.

Što se proze tiče, "Mor" je djelo koje će preživjeti sve kritičarske nepogode, nasrtaje, zanovijetanja i vijavice. U kojoj mjeri i njegove druge proze imaju neku (presudnu) težinu, trebalo bi pomno i pošteno odvagati, valorizirati i staviti tamo kamo spada.

* * *

Zašto je pak Đuro SUDETA zaboravljen, prešućivan, potisnut na sporedni kolosijek, odbačen, zapostavljen i proskribiran - kompleksnije je pitanje vremena i ovih naših traljavih kvadranta, gdje su zlo i toljaga bili oduvijek na većoj cijeni, nego civilizacijski i kulturološki dometi. Njegov se život ugasio u vremenu, kojemu je predstojao opći kaos drugog svjetskog rata, u kojemu se nije znalo tko pije, a tko plaća. A kad je završio, došlo je do općeg masakra, obračuna i ozloglašanih "čistki" na svim razinama društvenog, političkog i javnog života, u svim društvenim slojevima i strukturama. Pobjednici na bijelome konju imali su potrebu da se surovo

Dva nadgrobnja spomenika: Đuro Este i Đuro Sudeta. Gradsko groblje u Koprivnici

i žestoko obračunaju sa svim političkim protivnicima - živim ili mrtvim, s onima koji su nosili uniformu neprijateljskih formacija ili su se držali po strani. U tom općem obračunu, koji su vodili različiti polufabrikati i poluinteligenti, duhovni šintari i novopečeni povijesni faktori, pod udar su došli svi idealisti, filozofi koji su se napajali i hranili idejama takozvanog "trulog Zapada", romantičari i zanesenjaci, pjesnici i književnici koji nisu bili "na liniji", koji se nisu dali "uglazbiti" po taktovima novoga ideološkoga muziciranja, koji nisu veličali trijumfalni ulazak armada kroz slavoluke; koji nisu imali sluha za pjesničko veličanje gradnje pruga i hidrocentrala (koje su nešto kasnije proglašavane nerentabilnim).

U toj općoj crnolistaškoj hajci i lovu na vještice (kakovima je istočni Imperij prednjačio, kubureći permanentno s "intelektualnom plazmom", otpremajući je stalno u stokove i deponije u Sibiru, što je na kraju i dovelo do općeg rasula i raspada sustava), u takvom rasporedu snaga SUDETA sa svojom pesimističkom poezijom, poezijom smrti i općeg smirenja u njoj jednoj, lirikom očaja, plača i vrućica, sa svojim zvonjavama na pozdravljenja, kapelicama, tornjevima, zvonnicama, portalima i oltarima, Bogom i svecima - nije imao nikakvih izgleda. Propusna moć u skućenim i prepariranim komesarskim mozgovima tipa jednoga Đilasa ili Radovana Zogovića, koji su poznavali samo argument sirove sile i revolvera, za takvu vrstu poezije kakvu je stvarao Đuro SUDETA, pjesnik sutona, večernjih molitava, "Carmine vespertine" (što također znači pjesama na smiraju) bila je ravna nuli.

* * *

Đuro SUDETI - zaboravljenome, potisnutome i nesretnome pjesniku, kojemu se 30. travnja 1992. godine navršava 65. obljetnica smrti - ipak dugujemo još nešto: preciznu katalogizaciju svih njegovih (prikupljenik i rasutih) pjesama, s detaljnim analizama, datumom nastanka i objavljivanja te zatim registar motivskih i tematskih preokupacija, osnovne stilske značajke,

raščlambe leksičkog materijala, struktura stiha, kitica, pjesničkih formi kojima se služi. Kad bismo imali pred sobom takve kataloške sažetke, tek tada bismo mogli razglobiti i ocijeniti koliko je značajan njegov doprinos korpusu hrvatske književnosti.

Jer - ako je on, osluškujući "tijela vlastitoga vike", slijedio druge, i on ima svoju sljedbu. Slijedbu onih koji vole, boluju, vrište, kopne, venu, grče se u groznicama, odlaze. A takvih nesretnika, koji svoj život mogu usporediti i identificirati s njegovim, nije malo!

BIBLIOGRAFIJA

(GLAVNA IZDANJA DJELA ĐURE SUDETE)

1. "LIRIKA", zbirka pjesma kaligrafirana pjesnikovom rukom, a posvećena je Štefaniji Palmović, umrlaj supruzi dra Lea PALMOVIĆA, pripremljena je u Virju 1923. godine. Ukrašena je Sudetinim crtežima u tušu, a sadrži pjesme: "Majci", "Carmina vespertina" (Pjesme sutona, J-V.), "Erotika" (I, II), "Na balu", "U crmini" (I, II), "Caskanja" (Juli, A-dur), "Dolazak proljeća", "Oči", "Sinoć" i "Što će meni". Rukopis "Lirika" objavljen je o 50. obljetnici pjesnikove smrti kao fotofipsko izdanje autografa iz 1923. u 333 numerirana primjerka, "Kršćanska sadašnjost" (za izdavača: dr. Vjekoslav BAJSIĆ, popratne bio-bibliografske bilješke K. MLAC), tisak Sveučilišna naklada "Liber", Zagreb, 1977.
2. "Osamljenim stazama" (pjesme), Predgovor Mate UJEVIĆA. Naklada knjižare "Herma", Virje. Knjigotiskara S. Bartol i drug, Virje, 1924.
3. "Kućice u dolu" (pjesme). Predgovor Ilije JAKOVLJEVIĆA. Naslovna strana: Marijan TREPŠE. Naklada knjižare "Herma", Virje. Tisak Novinske štamparije, Zagreb, 1926.
4. "Sutoni" (pjesme). Uredio i predgovor napisao Ilija JAKOVLJEVIĆ. Izdalo "Hrvatsko učiteljsko društvo" u Koprivnici, Zagreb, 1929.
5. "Mor", fantastična pripovijest, pogovor Ljubomira MARAKOVIĆA ("Uz ovu priču"), izdalo "Hrvatsko učiteljsko društvo" u Koprivnici, s fotografijom pjesnika i faksimilom potpisa, Zagreb, 1930.
6. "Pjesme I." (Pokušaji, Osamljenim stazama). Uredio i bilješke napisao M. UJEVIĆ. Suvremeni hrvatski pisci, knjiga 3. Izdanje "HIBZ", Zagreb, 1943.
7. "Pjesme II." ("Kućica u dolu", "Lišće i pupovlje", "Les legendes uobliées", "Kućice u dolu II", "Ovršje", "Sutoni"). Uredio i bilješke napisao M. UJEVIĆ. Suvremeni hrvatski pisci, knjiga 4. Izdanje "HIBZ", Zagreb, 1943.
8. "Proza I." (Priče i novele). Uredio i bilješke napisao M. UJEVIĆ. Suvremeni pisci hrvatski, knjiga 7. Izdanje "HIBZ", Zagreb, 1943.
9. "Proza II." (Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta (izbor iz Sudetinih pisama), Intermezzo, Posmrtni zvuci). Uredio i bilješke napisao M. UJEVIĆ (s pogovorom: Đuro SUDETA, str. 297-313, s 8 fotografija i faksimilom pisama). Suvremeni hrvatski pisci, knjiga 8. Izdanje "HIBZ", Zagreb, 1943.
10. "Izabrane pjesme", uredio Dragutin TADJANOVIĆ, pogovor napisao Dubravko JELČIĆ (Poezija Đure SUDETE, biografija Đ.S.), s fotografijom pjesnikovom i faksimilom potpisa, kolo "Hrvatski pjesnici". Izdavač "Matica Hrvatska", Zagreb, 1963. ukupno stranica 84 (II. izdanje 1965.).
11. "Molitve", str. 64, izdalo "Hrvatsko književno društvo sv. Cirila i Metoda", priredio i popratne bilješke napisao Petar KREŠIĆ, Zagreb, 1966.
12. "Pet stoljeća hrvatske književnosti" (SUDETA, ŠOP, VLAISAVLJEVIĆ), knjiga 109., predgovor i analiza Sudetina stvaralaštva: Saša VEREŠ (od str. 7. do 22.), priložena iscrpna bibliografija, slika autorova i faksimil potpisa, urednik Šime VUCETIĆ, Izdavač: "Matica Hrvatska" - "Zora", Zagreb, 1966.

OCJENE I PRIKAZI PJESAMA

"Osamljenim stazama"

1. "Jedan od nepoznatih" (Hans von Orel - Miljenko Bukarica), "Hrvatska riječ", Split, 30.VIII.1924.,
2. "Jedan od najmlađih", I. Jakovljević, "Narodna politika" (kolovoz 1924.),
3. "Nova škola", Križevci, siječanj 1924.,
4. "Spisateljske nesavjesnosti", I. Jakovljević, "Luč", 2-3 (1924.),
5. "Riječ o pjesmama G. Sudete", M. Ujević, "Luč", 2-3 (1924.),
6. "Osamljenim stazama", M. Ujević, "Hrvatski narod", Koprivnica (20.VII.1924.), pretiskan predgovor "OS",
7. "Osamljenim stazama", I. Horvat, "Podravac", Virje, 26.VII. 1924.,
8. "Osamljenim stazama", N.S., "Katolički list" br. 34 (1924.),
9. "Dvije zbirke lirike", M.Šoljčić, "Hrvatska prosvjeta" br. 8-9 (1924.),
10. "Jedna opaska i dva pjesnika", Bogdan Radica, "Hrvatska prosvjeta" br. 8-9 (1924.),
11. "O katoličkoj literaturi", Ljubomir Maraković, "Hrvatska prosvjeta" br. 8-9 (1924.).

"Kućice u dolu"

1. "Nova zbirka pjesama Đ. Sudete", "Narodna politika" (5.II.1926.),
2. "Kućice u dolu", P.G.(rgec), "Narodna politika" (5.II.1926.),
3. "Nove pjesme Đ. Sudete", M. Ujević, "Jadran" (uskršni prilog 1926.),
4. "Novije Sudetine pjesme", Ilija Jakovljević, "Narodna politika" (uskršni prilog 1926.), pretiskano iz predgovora,
5. "Kućice u dolu", Josip Vrana, "Nezavisnost" (Bjelovar, 11.IX.1926.),
6. "Đuro Sudeta", I.J., pretiskano iz predgovora "K. u d." "Koprivničke novine" (14.III.1926.),
7. "Nove zbirke pjesama Đure sudete", "Koprivničke novine" (7.III.1926.),
8. "K. u d.", "Vjesnik osječke oblasti", br. 11 (1926.),

9. "Đuro SUDETA", Ljubomir Maraković, "Hrvatska prosvjeta" br. 5 (1926.).
10. "Iz naše novije katoličke književnosti", "Savremenik" br. 3-4 (1926.).
11. "K. u d.", Ivo Horvat, "Luč" br. 14 (1926.), 12. "Kučice u dolu", "Za vjeru i dom" br. 5 (1926.).

"Sutoni"

1. "Sutoni", "Nedjelja", 3.II.1929.,
2. "Sutoni", "Narodna politika" (2.III.1929.),
3. "Sutoni", GJ. V-ć, "Obzor" (3.III.1929.),
4. "Sutoni" Đ.S. knjiga koju je vrijedno pročitati", bk. "Hrvat" (14.VI.1929.),
5. "Sutoni", "Novosti" (21.IV.1929.),
6. "Fabrikacija pjesnika", I. Jakovljević, "Narodna politika" (24.IV.1929.),
7. "Đuro Sudeta", Ton Smerdel, "Novo doba", Split (30.IV.1929.),
8. "Nad poviješću Sudetina srca", A. Ša, "Orlovska misao" (1928/29.),
9. "Uz liriku Đ. Sudete", Vladimir Dolar, "Luč" br. 8 (1928/29.),
10. "Sutoni" Đ. Sudete, Stjepan Devčić, "Luč" br. 8 (1928/29.),
11. "Posmrtna knjiga Đ. Sudete", "Vreme", Beograd (3.VII.1929.),
12. "Sutoni", Ivo J. Lendić, "Hrvatska straža" (VII. 1929.),
13. "Sutoni", Srpski književni glasnik", 16.V.1929.,
14. "Sutoni", a. Cvrtila, "Hrvatski učiteljski dom" 4-8 (1929.),
15. "Sutoni", N., "Hrvatski učiteljski dom", 5-8 (1929.),
16. "Pjesnik sutona", I. Musić, "Ruža" (Široki Brijeg, 1928.),
17. "Sutoni", Martin Robotić, "Savremena škola" br. 3 (1929.),
18. "Lirika sutona", Josip Bogner, "Hrvatska revija" br. 8 (1929.),
19. "Uz posljednje pjesme Đ. Sudete", St. Vujica, "Cvijet" (Visoko, br. 1-2 (1929/30.),
20. "Sutoni", Lj. Krajačić, "Napredak" br. 3-6 (1929.).

VAŽNIJA LITERATURA O ĐURI SUDETI

(sistematizirao Saša VEREŠ)

1. Mate UJEVIĆ: "Riječ o pjesmama Đure Sudete", "Luč" br. 2-3, 20, Zagreb, 1924-25.
2. Mate UJEVIĆ: "Riječ o poeziji Đure Sudete", "Narodna politika", X, br. 30, Zagreb, 1927.
3. Ivo HORVAT: "Intimne uspomene o pjesniku Đuri Sudeti", "Hrvatska prosvjeta", XIV, br. 5, Zagreb, 1927.
4. Mate UJEVIĆ: "Đuro SUDETA", "Savremenik", br. 7-8, Zagreb, 1927.
5. Ivo HORVAT: "Fragmenti iz pisama Đure Sudete", "Hrvatska prosvjeta", XIV, br. 11, Zagreb, 1927.
6. Ljubomir MARAKOVIĆ: "Sudetina ostavština", "Hrvatska prosvjeta", XIV, br. 11, Zagreb, 1927.
7. Josip BOGNER: "Lirika Sutona", "Hrvatska revija", II, br. 8, Zagreb, 1929.
8. Ton SMERDEL: "Đuro Sudeta", "Novo doba", XII, br. 113, Split, 1929.
9. G(ustav) K(rljek): "Mor", "Srpski književni glasnik", NS 31, br. 1, Beograd, 1930.
10. Ivo KOZARČANIN: "Đuro Sudeta", "Jadranska vila", III, br. 6, Omiš, 1930.
11. Ivo KOZARČANIN: "Mor", "Hrvatska prosvjeta", 18, br.1, Zagreb 1931.
12. Stjepan DEVČIĆ: "Đuro Sudeta - "Mor", "Hrvatska revija", IV, br.3, Zagreb, 1931.
13. Ivo HORVAT: "Uspomene na pjesnika sutona", "Luč", 27, br.9/10, Zagreb, 1931-32.
14. Ante JAKŠIĆ: "O lirici Đure Sudete", "Luč", 32, br.5, Zagreb, 1936-37.
15. Mate UJEVIĆ: "Sudetina proza", "Vijenac", XXXVI, br.1, Zagreb, 1944.
16. Nikola MILIČEVIĆ: "25 godina od smrti Đure Sudete", "Krugovi", I, br.2, Zagreb, 1952.
17. Saša VEREŠ: "Pjesnik Đuro Sudeta", "Krugovi", VI, br.2-3, Zagreb, 1957.
18. Dubravko JELČIĆ: "Poezija Đure Sudete", "Izraz", br.1, Sarajevo, 1963.
19. Dubravko JELČIĆ: "Poezija Đure Sudete", "Biografija Đ. Sudete", "Izabrane pjesme", MH, Zagreb, 1963., po ovljeno izdanje 1965, str. 65-82.
20. Vlatko PAVLETIĆ: "Đuro Sudeta", "Republika", XIX, br.11, Zagreb, 1963.

Bilješke:

1. Fantastična pripovijest "Mor" objavljena je posmrtno kao izdanje Hrvatskog učiteljskog društva u Koprivnici, Tisak Zgrade tiskare narodnih novina u Zagrebu, Koprivnica, 1930. Pored "Mora", u Virju je pjesnik napisao i novele "Narodni mučenik", u kojoj su oslikane društvene i političke prilike u Virju, zatim (nedovršenu) humoresku "Njihovo veličanstvo ONI" (s podnaslovom "Utomak iz humoreske: Njihovo veličanstvo JA"), kojoj se radnja - navodno - odigrava u susjednom GJ (Đurđevcu), a mogla se odigrati bilo gdje drugdje (Virju, svakom većem mjestu u Podravini ili Hrvatskoj) pa je uzvičala dosta prašine. Prema podcima Mate SUDETE (u napisu "Moj brat Đuro", "Kajkavski kalendar" 1927., Cakovec, 1972., izdavač: KPD "Zrinski", str. 143-147).
2. Iste - 1926. godine - izlazi mu druga zbirka pjesama "Kučice u dolu", a to je ujedno i posljednja koju je objavio za života. Ova zbirka Sudetine poezije izdana je u Zagrebu.
4. Pjesnik Đuro SUDETA djelio je ukletu sudbinu mnogih naših pjesnika, javnih djelatnika i inteligencije između dvaju ratova. živio je samo 24 godine (jedan od četvorice najznačajnijih reprezentanata slovenskog modernizma - Dragotin KETTE), potom kao Janko POLIĆ - KAMOV, tri godine manje od Rikarda JORGOVANICA i A.B.Šimića, a četiri ljeta manje od B. RADIČEVIĆA (Dr. Dubravko JELČIĆ, "Poezija Đure SUDETE", pogovor "Izabranim pjesmama", MH, Zagreb, 1963., urednik Dragutin TADIJANOVIĆ, str. 65-83). Boraveći na liječenju u Topolšici, SUDETA je upoznao mnoge osobe s kojima se život poigrao kao i s njim. Među njima su: već spomenuta Katarina KRISTIĆ, književnik Luka PERKOVIĆ, novinar Milan KATIĆ. KATIĆ, nekad učenik

- "Glazbenog zavoda" u Zagrebu, autor i režiser prvog hrvatskog dugometražnog filma o Vatroslavu LISINSKOMÉ, napisao je u božićnom broju "Nove Hrvatske" (1943.) članak pod naslovom "Slušaj, Katjošćice, srce malo, da li se sjećaš priče one...?" Članak je posvećen SUDETI i K. KRISTIĆ. Katarina je umrla nekoliko mjeseci iza Đure (1928.), a KATIĆ 27.XII. 1929. Inače, iako bolestan, skrhan i iscrpljen - Đuro ne šteti svoj organizam izlažući se preteranim naporima. Od 1923. do odlaska u Topolišću (lipanj 1925.) SUDETA je stanovao i hranio se u kući umirovljenoga majora ŠTEFANOVA blizu škol. zgrade u Vriju, a nakon povratka s liječenja do 24.II. 1927. u virovskom hotelu "Rusan". Za vrijeme svojega službovanja obavio je korekturu knjige Ivanka VLAŠIĆEKA "Hrvatska duša" (preko 500 str.) i zbirke pjesama svojega prijatelja Ivana HORVATA (toj je pjesmarici ujedno napisao i predgovor). Podaci iz članka M. SUDETE "Moj brat Đuro" (fusnota pod br. 1, citirano vrelo).
5. Stihovi uzeti iz "Pjesme Mariji" ("Osamljenim stazama", str. 22.), no majci se obraća i u mnogim drugim pjesmama izrazito toplim, pastelnim brizantima, jer - veli UJEVIĆ u predgovoru "OS" - da "duša Đ.S. je djetinska duša". Majku, koju neizmerno voli, apostrofiru u "Kad umrem" (IP", str. 40, napisano u S. Ploščici 30.7.1926.), "Majci" ("Lirika", Virje, 1923.) "Utjeha" ("Molitve", HKD sv. Cirila i Metoda, Zagreb, 1966., ur. Petar KREŠIĆ, str. 11), "Ja molim ti se" (ibidem, str.22), "Utrni" ("Osamljenim stazama", str.29), a gdjekad se obraća majci i Bogorodici istovremeno kao u pjesmama "Molitva" ("OS", str. 14), "Ja molim ti se" (isto vrelo, str. 17)
 6. "Ovih sam dana mnogo studirao školski arhiv za neki roman (odnosi se na roman naziva (5-13) iz učiteljskog života, pa sam naišao na cijele drame. Da vam ih opišem, vi biste se čudili. Možete li pojmiti da čovjek nevin i nedužan reže žile i umire! Možete li pojmiti da "pop" (kojega SUDETA često naziva "žuti" ili "samostalac") zove djevočjicu od 14 godina na isповјед da mu kaže, je li što bilo ili nije! Kad su čovjeka pokopali, dijete dolazi i priznaje da nije bilo ništa, da je sve baš ružna intriga onih nesposobnih crnih i prljavih tipova koji nisu mogli podnositi jednog jačeg intelektualca u svome krugu. I ti su ljudi još na Virovskoj školi, još intrigiraju, još traže žrtve. Ali Đuro SUDETA ne reže žile!" Dr. Dubravko JELCIC u svome eseju "Poezija Đure SUDETE" ("Izabrane pjesme", MH, Zagreb, 1963, ur. Dragutin TADJANOVIĆ, str. 70, pismo datirano s 29.XII.1926.)
 7. "Ovakovi stihovi (odnosi se na pjesmu "Utrni") graniče s corazzijem, još ima - doista - neka izvjesna sličnost s Alojzom GRADNIKOM, najtankoćutnijim slovenačkim lirikom ali jedna bivstvena nota, koja Đuru SUDETU dijeli od tih pjesnika, pored umjetničkog izražavanja stoji u idejnoj osnovici. On je kršćanin i to iskreni i oduhovljeni kršćanin što znači da mu Krist nije afektna draperija, već potreba života i umjetničke intuicije. On je došao Kristu djetinjski. Nije, kao VERLAINE i drugi, okusio dno života, i zato je ova njegova poezija mistični odraz Kristove milosti... (...)Njegova religijska poezija nije podnipošto konvencionalno ritualna i nije stilski odraz praznih i otrcanih fraza o Bogu i Bogorodici. Ona je srasla sa životom, djetinjski vedra i iskrena. Ja bih tu mogao citirati pola njegovih religioznih pjesama, mogao bih - tom zgodom - upozoriti na njihove krasote, ali to nije potrebno: čitatelj će sam opaziti. Njegova je religija, zatim, odraz posmatranja stvari sub specie aeternitatis, te nije - kao kod nekih "katoličkih pjesnika" - osobito francuskih, otkjev crkvenih obreda, katedralnih gotičkih prozora, to je duboka kulturna razlika između religije Slavena i Romana. Religija oslobođena svima sporednoga i u njoj nema ništa što nije bitno: "I sad samo čekam dan / ljubomorno tištam srce / šutim / i tražim mjesto gdje ću s Njime biti sam; / da mu ga dam." Ulomak iz predgovora dra Mate UJEVIĆA "O pjesniku ove zbirke" ("Osamljenim stazama", Virje, 1924., str. 6-7, citirani stihovi iz pjesme "Prikazanje", ibidem, str. 16).
 8. Očito je da mu ni u kolektivnu u Vriju nisu cvale ruže, naročito poslije objavljivanja novele "Narodni mučenik" (u kojoj ravnatelj škole nosi ime Cvirko), a koja je objavljena u tjedniku "Hrvatski narod" (Koprivnica jesen 1922.). U njoj su se mnogi, "prepoznali" pa je uzvratilo dosta prašine u tim, tada jadnim i čemernim, učmalim i čamotnim stranama "gdje se jako brzo smrkava". Haranga se nastavlja i poslije pjesnikove smrti kad su izašli iz tiska "SUTONI" (nakladnik: "Hrvatsko učiteljsko društvo" u Koprivnici, 1929.). Predgovor taj zbirci napisao je dr. Ilija JAKOVLJEVIĆ, a to je zapravo iscrpna studija o životu i radu pjesnikovu, zapremnine više od 20 stranica. U njoj je - među inim - napisao i ovo: "A kada(...) nakon dugog čekanja (jer bijaše nepoćudan protuhrvatskom režimu Svetozara PRIBIČEVIĆA, ministra prosvjete, a promjenom režima i dolaskom na vlast u Hrvatskoj bana Matka LAGINJE) dobiva namještenje u Vriju, na Građanskoj školi, puče mu srce: povampirena khuenovština, denuncijanstvo i zaigranost fakozvane inteligencije zagorči mu život. Pojedini zaplotnjaci (članovi učiteljskog zbora Niže i više pučke škole, među njima i tamošnji vjeroučitelj, ako i ravnatelj Niže pučke škole pakosno su i u Zlaj namjeri nahuckali ravnatelja Grđanske škole, govoreći mu da se Jakovljevićeve riječi odnose na njega, te se ovaj žestoko okomio (ne na pisca predgovora), nego na izdavača i nakladnika - "HUD" u Koprivnici i njegovo članstvo. Ovo predaje tužbu sudu, koja sretno završi - ravnatelj povlači svoje rafale uvredljivih riječi, a "HUD" svoju tužbu. Međutim, "žuti" (kojega SUDETA cinično naziva i "samostalac") okomljeuje se na pjesnikova brata Matu i tuži ga prosvjetnom odjelu Velikog župana u Osijeku, tražeći da ga "maknu" iz Koprivnice, no dr. I. JAKOVLJEVIĆ uzima ga u zaštitu pa je "slučaj" brzo zaboravljen. Mato SUDETA u memoarskim zapisima "Moj brat Đuro", ("Kajk, kalendar" 1972., str. 143-147.).
 9. "Mor" - FANTASTIČNA PRIPOVJEST (izdalo "HUD" u Koprivnici, Tisak Zaklade tiskare Narodnih novina u Zagrebu, Koprivnica - Zagreb, 1930., pogovor Ljubomir MARAKOVIĆ, zapremnina 88 stranica, s pjesnikovom slikom, broširano). U pogovoru "Uz ovu priču" Lj. M. između ostaloga kaže: "(...) iako je moje lično uvjerenje da ova priča govori više i jače nego što može kazati ikakav komentar i da svaka popratna riječ riskira da indiskretno ozlijedi njeno prozračno tkivo. Ali ako treba da s ovih nekoliko redaka iskaže pijetet mrtvom pjesniku, zlatnom srcu koje je u "Moru" tako neodoljivo dirljivo opjevali historiju svoga tragičnog loma, mislim da nisam dovoljno učinio, niti ću ikada učiniti. Odavno je već mnogima jasno, da smo u njemu izgubili pjesnika s kojim se - po intenzitetu unutarnjeg lirizma - ne može ispaređiti nijedan od njegovih vršnjaka(...)." Pogovor Lj. M. je nadasve prijateljski, topao i ljudski, i nema u njemu ni uobičajene kritičarske zagrižljivosti, ni pedanterijskoga zanovijetanja.
 10. Pored ovih priredio je i zbirku "Lirika" (manuskript, pisan mano proprio, Virje, 1923.), a brat Mate navodi još jedan takav kaligrafirani rukopis s posvetom "Mojemu bratu" (priređen iste 1923., ali prije). U ovim rukopisima s originalnim crtežima SUDETIM (o kojima Saša VEREŠ kaže da su bili "skica"), priprema "za bolje dane", iako ti "bolji dani" za pjesnika nikada nisu osvanuli) već prije smo dali potrebne naznake.
 11. Ideju o fantastičnoj priči "MOR" dobio je Đuro po svojoj prilici u Topolišći, u društvu K. KRISTIĆ, a oživotvorio ju

je u rodnoj nam kući u St. Ploščici u tijeku mjeseca srpnja i kolovoza 1926. Nezadovoljan tom verzijom uništio ju je, i na svoju molbu i inzistiranje, ponovo napisao iste godine u Virju. Ta druga verzija "MORA" tiskana je do sada šest puta (peto izdanje u Buenos Airesu). Mato SUDETA u svome memoarskom portretu pjesnikovu naslova "Moj brat Đuro" ("Kajkavski kalendar", KPD "Zrinski", Čakovec, 1972.).

12. Iz istoimene pjesme "Što će meni!" (Virje, "Lirika", 1923.)
13. Dr. D. JELIČIĆ (pogovor "Poezija Đ. SUDETE", "Izabrane pjesme", MH, Zagreb, 1963, str. 65-79., urednik D.T., izdanje s pjesnikovom slikom zapr. 88 str. MH u svojoj knjižnici "Hrvatski pjesnici").
14. Saša VEREŠ: "Đuro SUDETA" u "Pet stoljeća hrvatske književnosti", knj. 109., MH-Zora, Zagreb, 1966., "SUDETA, ŠOP, VLAJSAVLJEVIĆ", str. 17.
15. Dr. Dubravko JELIČIĆ u "Poeziji Đure SUDETE", str.75, "Izabrane pjesme", MH, Zagreb, 1963., ponovljeno izdanje Zagreb, 1965.
16. D. JELIČIĆ, "Izabrane pjesme", MH, Zagreb, 1963. i 1965., str. 74.
17. S. VEREŠ, u predgovoru SUDETINU opusu, "Pet stoljeća hrvatske književnosti", str. 11, Zagreb, 1966., knjiga 109.
18. D. JELIČIĆ, str. 74, opus citatum, fusnota broj 16.
19. S.V. u prolegomeni Sudetinu opusu, "Pet stoljeća hrv. književnosti" (Sudeta, Šop, Vlaisavljević), str. 18., MH, knjiga 109, Zagreb, 1966.
20. "Kučice u dolu", lirika, 1926., naklada knjižare "Hermo" u Vriju, tisk "Novinske štamparije", Zagreb, predgovor dr. Ilija JAKOVLJEVIĆ, naslovna stranica M. Trepše. U zbirci "K. u d." nalaze se pjesme: "Poći ću u dol", "Misao na smrt", "Prolaznost", "Čežnje i bolestan mladić", "Djetetu pod prozorom", "Majci", "Bol", "Znam", "Smirenje", "Pisma mojoj majci iz bolnice", "Htio sam", "Tvoja volja", "Rađanje proljeća", "Pred veličanstvom tvoje ljubavi", "Izašli svi su", "Lišće i pupovlje" (I. Jutro, II. Kosci, III. Dijete, IV. Suton, V. Finale), "Les legendes uobliées" (I. Preludij, II. Preča, III. žalosna Gospa), "O da mi je moć!", "Carmina vespertina" (I-V), "Htio bih", "Trubadur", "Svracanje", "Ugasi!", Dr. Mate UJEVIĆ objavio je dvije knjige pjesama Đ. SUDETA ("Pjesme I", "Pjesme II") u kolu "Suvremeni pisci hrvatski", knjiga 4, izdanje "HIBZ" (Hrvatski izdavački bibliografski zavod), Zagreb, 1943. Tisak i uvez: "Union" - grafičko-nakladni zavod d.d. - Zagreb. Uredio i bilješke napisao M. Ujević. "Kučice u dolu" objavljene su u "Pjesmama II" (od str. 5 do 27). Iza "K. u d." i, dolaze "K. u d." II, gdje se nalaze uglavnom sve pjesme, koje je Sudeta napisao između "Osamljenih staza" i "Kučica u dolu", bez obzira da li su bile tiskane ili ostale u rukopisu, i bez obzira nije li koju uvrstio kasnije g. Ilija JAKOVLJEVIĆ u "Sutone". Tako su iz "Sutona" ušle u "K. u d." pjesme: "Suton", "Pred polazak", "U vlaku" i "Kučice u dolu". "Kučice u dolu" II (u knjizi "Pjesme II" od str. 59 do 100) objavljene su u cijelosti, kako ih je pjesnik objavio, osim jednog izuzetka. Sudeta je objavio pjesmu "Žena" (koja je prvi sonet u "Carmina vespertina") pa je Ujević zato stavio cijeli ciklus u zbirku. Vidi bilješke M. Ujevića u "Pjesme II", već navedeno izdanje, str. 215. i 219.
21. Iz pisma upućenog gospođici I.V. iz Koprivnice 25.VI.1926. Prema navodima dra Ilija JAKOVLJEVIĆA u proslavu "Pjesnik sutona" u "Sutonima" (Izdalo "HUD" u Koprivnici, Zagreb 1929.), str. 4.
22. Dr. I.JAKOVLJEVIĆ, "Sutoni", o.c., str.5
23. Pismo iz S. Ploščice upućeno Mariji Z., datirano s 29.VII.1924.
24. Prema navodima dra I.JAKOVLJEVIĆA, o.c., str.6
25. Pismo upućeno dra I.JAKOVLJEVIĆU iz Koprivničke bolnice datirano 25.II.1927., prema navodima I.J. u predgovoru, o.c., str.7.
26. Bilješka pjesnikova zapisana u Virju 30.V.1926. Podaci I.J., o.c., str.8. u "Sutonima".
27. "Pjesme II", već citirano djelo, "Napomene i bibliografija", str.213-232.
28. "Sutoni", izašlo posmrtno, izdanje "Hrvatsko učiteljsko društvo" u Koprivnici, Zagreb, 1929. Predgovor: I.JAKOVLJEVIĆ ("Pjesnik sutona", od str. 3. do 22.), ukupno stranica 94. U zbirci su ove pjesme: "U sutonu", "Dijete", "Pred polazak", "U vlaku", "Zbogom", "Zamišljena", "Osamljena", "Lišće", "Jutro", "Moja pjesma", "Lijepo", "Čežnje", "Da li se sjećaš?", "Proljeće", "Mene srce boli", "Ja", "Kroz šibe života", "Sunce", "U kavezu", "Suton", "Jutanja šetnja", "On", "U tamnici", "Kad su sva svjetla pogašena", "Na VI.a", "Vječni pratilac", "Pismo mom malom bratu, koji se nije rodio", "Mrtvo sunce", "Noć", "Novembar", "Kučice u dolu" (I-III), "Žetva", "Noćas", "San", "Skrope kiše", "Mala kiša", "Noć", "Slutnje", x x x, "Noć", "Svejedno", "Praznina", "Molitva", "Stara soba", "U crnini" (1-4.), "Ostavite me!", x x x, "Kad umrem", "Bog", "Sunčano jutro", "Mir miruju", "U veče", "Ima netko", "Vjerujem".
29. Pjesnik, koji samoga sebe ponekad naziva "čemerim grašnikom", izričito je želio da njegov finale bude što sličniji Kristu i sv. Franji te molio da mu se nakon smrti probiju ruke, noge i bok, želju mu je - nekoliko sati nakon smrti - ispunio liječnik Kopr. bolnice, dr. Ivo VEDRIŠ. Vidi: Rudolf JOSIPOVIĆ: "Pjesnik bola - subrat sv. Ante (Đuro SUDETA)" Glasnik Sv. Antuna Padovanskoga, god. IV., br. 2, 1965, str. 17. Navod u "Molitvama" ("Napomene"), str. 57. Inače, pjesnik sv. Franju spominje u nekim svojim pjesmama ("Ave Maria", "U veče").
30. U knjizi "Pjesme II" (str. 103.), urednik M.U., "HIBZ", Zagreb, 1943. Citati iz knjige "Pjesme II", "Napomene" i bibliografija pjesama" sastavio Mate UJEVIĆ, od str. 213 do 232. "Bibliografija pjesama" (od 221. do 232.) u kojima autor daje potrebne i podrobne eksplikacije, o.c. pod 29.
31. I.J. u "Pjesnik sutona", o.c., odjeljak III., str.11.